

راه و راه‌نمای عبادت عالیات

(ویژه روحانیون و مداحان کاروان‌ها)

(۱)

آداب و احکام سفرهای زیارتی

داود حسینی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

دیباچه	۹
مقدمه	۱۱
فصل اول: آداب سفرهای زیارتی	۱۳
۱. آداب قبل از سفر	۱۳
الف) نیت پاک	۱۳
ب) هزینه حلال	۱۵
ج) خداحافظی و حلالیت‌طلبی	۱۶
د) انتخاب همراهان شایسته و هم‌شأن	۱۸
ه) وصیت	۱۹
و) غسل	۲۰
ز) صدقه	۲۱
ح) نماز قبل از سفر	۲۳
ط) دعای هنگام خروج	۲۴
ی) بدرقه مسافر	۲۶
۲. آداب حین سفر	۲۷

- ۲۷..... الف) رعایت اخلاق اسلامی.....
- ۲۸..... ب) همکاری در کارها.....
- ۳۰..... ج) کمک به همسفران.....
- ۳۱..... د) مراقبت از بیماران و سالمندان.....
- ۳۲..... ۳. آداب بعد از سفر.....
- ۳۲..... الف) کتمان اسرار همسفران.....
- ۳۳..... ب) حفظ آثار زیارت.....
- ۳۳..... ۴. رعایت آداب زیارت معصومان علیهم السلام.....
- ۳۴..... الف) اخلاص در عمل.....
- ۳۴..... ب) غسل زیارت.....
- ۳۷..... ج) ذکر و تکبیر و تسبیح.....
- ۳۸..... د) پوشیدن لباس تمیز.....
- ۴۰..... ه) دخول به حرم با رقت قلب.....
- ۴۱..... و) اذن دخول.....
- ۴۲..... ز) عتبه‌بوسی.....
- ۴۴..... ح) بوسیدن ضریح.....
- ۴۵..... ط) رو به ضریح و پشت به قبله زیارت خواندن.....
- ۴۵..... ی) ایستاده زیارت خواندن.....
- ۴۶..... ک) آهسته زیارت خواندن.....
- ۴۷..... ل) نماز زیارت.....
- ۵۶..... م) دعا کردن با ادعیه مأثوره.....
- ۵۷..... ن) تلاوت قرآن و هدیه به مزور.....
- ۵۹..... س) کمک به فقراى مجاور مزور.....
- ۵۹..... ع) دعا برای توفیق مجدد.....

۶۰ (ف) خروج از حرم بعد از زیارت
۶۱ (ص) زیارت به نیابت از پدر و مادر و دوستان
۶۱ (ق) زیارت وداع هنگام قصد بازگشت
۶۳ (ر) عهد و پیمان با مزور
۶۴ ۵. قرائت زیارتنامه‌های مأثور
۶۵ (الف) زیارتنامه‌های خاص
۶۷ (ب) زیارتنامه‌های مطلق
۷۷ فصل دوم: احکام سفرهای زیارتی
۷۷ حکم سفر برای زیارت
۷۷ حکم زیارت
۷۷ نیابت در زیارت
۷۸ نماز مسافر
۷۹ اماکن چهارگانه تخییر
۸۰ غسل زیارت
۸۰ نیت نماز زیارت
۸۱ نماز نیابت
۸۱ نماز جماعت مسافر
۸۲ نماز چهار رکعتی مسافر
۸۲ نماز قضا در مسافرت
۸۳ روزه در سفر
۸۳ نذر در سفر
۸۴ نذر قبل از سفر
۸۴ جاگرفتن برای نماز
۸۶ اموال پیدا شده

- ۸۶..... استفاده از برق حرم
- ۸۷..... آب وضو.....
- ۸۷..... کیسه کفش.....
- ۸۸..... مهر حرم.....
- ۸۸..... اموال حرم.....
- ۸۹..... اجازه همسر.....
- ۸۹..... اجازه پدر.....
- ۹۰..... حکم ورود حائض و جنب به حرم امام معصوم علیه السلام امامزادگان و مساجد.....
- ۹۰..... الف) مسجد.....
- ۹۰..... ب) امامزادگان و گلزار شهدا.....
- ۹۱..... ج) رواق‌های حرم.....
- ۹۱..... د) حرم امامان علیهم السلام.....
- ۹۵..... فهرست منابع.....

دیباچه

هر روزه خیل عظیمی از مشتاقان دیار عشق و محبت پای در رکاب برای زیارت بهترین بندگان خدا به سرزمین عراق مسافرت می‌کنند و مشتاق درس‌آموزی از حوادث و شخصیت‌های مدفون در آن هستند. باشد تا با ره‌توشه‌ای ارزشمند و میراث معنوی گرانقدر به وطن خویش بازگردند و راوی این اماکن باشند و آنچه را با چشم دل دریافته‌اند، تحفه مشتاقان راه سازند.

چون این مسافران بیشتر در قالب کاروان‌های زیارتی اقدام به این سفر معنوی می‌کنند و معمولاً روحانی و ذاکر اهل بیت علیهم‌السلام در جمع آنان حضور دارد تا زائران را با فضای معنوی، اماکن، تاریخ و شخصیت بزرگان مدفون در اعتبار مقدس آشنا نماید و تقویت بعد معنوی زائران را در این سفر بر عهده دارد، نیاز به آثاری که این راهنمایان راه را با دستی پر همراه زائران سازد، ضروری است.

ازاین‌رو، بر آن شدیم تا مجموعه آثاری مختصر برای روحانیان و

مداحان فراهم سازیم تا با همراه داشتن آن در این سفر معنوی آنان را از همراه داشتن آثار دیگر مستغنی گرداند و سفر زائران را پربار سازد.

این اثر با عنوان *راهنمای عتبات عالیات* یکی از مجموعه‌های یاد شده است که با بهره‌گیری از منابع و مآخذ و به‌گزینی، بینش‌های لازم را دست‌مایه روحانیان و مداحان کاروان‌های عتبات عالیات قرار می‌دهد. از محقق ارجمند آقای داود حسینی، که در تدوین این اثر تلاش بسیار کردند، و از زحمات مرحوم حجة الاسلام و المسلمین نجفی روحانی رحمته‌الله و حجة الاسلام و المسلمین محمدحسین عسکری که نظارت بر این اثر را بر عهده داشتند. سپاسگزاری می‌کنیم. امیدواریم مخاطبان گرامی با آگاهی بیشتر و شناختی ارزنده‌تر، یافته‌های زیارت را تعمیق بخشند و زیارتی عالمانه و عارفانه برای زائران داشته باشند. *أنه ولی التوفیق.*

پژوهشکده حج و زیارت

گروه اخلاق و اسرار

مقدمه

سفرهای زیارتی دارای آداب و احکام ویژه‌ای است که در منابع اسلامی و روایات معصومان علیهم‌السلام و آثار علمای اخلاق به رعایت آنها توصیه شده است. از هنگامی که زائر تصمیم به زیارت یکی از اولیای الهی می‌گیرد و پا در سفر می‌گذارد تا لحظه‌ای که برمی‌گردد برای حفظ سلامت تن و روان و برقراری روابط اجتماعی سالم با سایر همسفران، رعایت دستورات مخصوصی با عنوان آداب سفر، آداب زیارت و احکام زیارت بیان شده که توجه به این آداب در انجام زیارتی همراه با آرامش روان و کسب معرفت بسیار مؤثر است. رعایت این آداب و احکام به‌اندازه‌ای مهم است که بعضی از علمای اخلاق با توجه به روایات متعدد در این باره، مقدار ثواب زیارت معصومان علیهم‌السلام را به تفاوت در مراتب رعایت این آداب مشروط دانسته‌اند.

فصل اول: آداب سفرهای زیارتی

۱. آداب قبل از سفر

مسافرت به‌ویژه سفرهای زیارتی آدابی دارد که برخی از آنها به قبل از سفر اختصاص دارد که به آنها اشاره می‌کنیم.

الف) نیت پاک

شرط اساسی در تمام عبادات نیت پاک است. هر کس عبادتی را برای انگیزه‌های غیر خدایی انجام دهد از آن نصیبی نزد خداوند نخواهد داشت.

انگیزه عمل به‌اندازه‌ای تعیین کننده است که اگر کسی در جبهه و جهاد الهی شرکت کند، ولی قصد و نیت الهی نداشته باشد، حتی اگر کشته شود شهید به حساب نمی‌آید.

همه چیز در گرو نیت است و با آن ارتباط مستقیم دارد.

رسول خدا ﷺ فرمود:

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِامْرِئٍ مَّا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَاجَرْتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَتَرَوَّجُهَا فَهَاجَرْتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ؛^۱

کارها فقط به نیت‌هاست، و برای هر کس فقط همان چیزی است که نیت کرده است. پس کسی که هجرتش برای خدا و پیامبرش باشد به سوی خدا و پیامبرش هجرت کرده است، و کسی که هجرتش به سوی دنیا باشد به دنیا می‌رسد یا اگر برای ازدواج با زنی هجرت کرده باشد پس هجرتش به سوی آن چیزی است که نیت کرده است.

[یعنی: بر اساس نیت هر کس، اعمالش بررسی و پاداش یا جزا داده

می‌شود.]

در حدیث دیگری دربارهٔ عمل خالصانه، رسول خدا ﷺ به ابن

مسعود فرمود:

يَا ابْنَ مَسْعُودٍ، إِذَا عَمِلْتَ عَمَلًا فَأَعْمَلَهُ اللَّهُ خَالِصًا؛ لِأَنَّهُ لَا يَقْبَلُ مِنْ عِبَادِهِ الْأَعْمَالُ إِلَّا مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا، فَإِنَّهُ يَقُولُ: وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى وَ لَسَوْفَ يَرْضَى؛^۲

ای ابن مسعود، هرگاه کاری را انجام دادی آن را فقط برای خدا انجام ده؛ زیرا خداوند تنها اعمال خالص را از بندگان خود می‌پذیرد. می‌فرماید: و

۱. مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، ج ۶، ص ۴۶.

۲. طبرسی، مکارم الأخلاق، ۴۵۳؛ فیض کاشانی، الوافی، ج ۲۶، ص ۲۱۴.

هیچ کس را نزد او حق نعمتی نیست تا بخواهد (به این وسیله) او را پاداش دهد، بلکه هدفش تنها جلب رضای پروردگار والایش است و (در قیامت با دریافت لطف و رحمت حق) خشنود خواهد گردید.

بر این اساس، مشتاقان زیارت اولیای خدا باید با نیتی پاک و خالص در این راه قدم بگذارند، دل به غیر خدا نبندند و در زیارت جز قرب و نزدیکی حق تعالی چیز دیگری نخواهند.

ب) هزینه حلال

زائر باید هزینه سفر و زاد و توشه خود را از مال حلال برگیرد تا توفیق عبادت یابد و بتواند در اماکن مقدس شیرینی مناجات با خدا و همسخن شدن با اولیای او را حس کند و لذت ببرد. خداوند در قرآن کریم، به رسولان خود چنین دستور می‌دهد:

﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾^۱

ای رسولان، از چیزهای پاکیزه بخورید و کار شایسته کنید که من به آنچه انجام می‌دهید دانا هستم.

در آیه‌ای دیگر نیز خطاب به مؤمنان می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾^۲ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از نعمت‌های پاک و پاکیزه‌ای که روزی شما کرده‌ایم بخورید».

۱. مؤمنون: ۵۱.

۲. بقره: ۱۷۲.

استفاده از مال حلال و بهره‌گیری از نعمت‌های پاک، وظیفه همه مؤمنان و دلباختگان به خداوند است. اما آنها که اموالشان را از راه حرام و یا شبهه‌ناک به دست آورده‌اند باید پیش از سفر، دارایی خود را پاک کنند؛ حق الله را ادا کنند و حق الناس را به صاحبان اصلی آن بپردازند، سپس قصد کوی دوست کنند؛ وگرنه زیارتشان پذیرفته نخواهد شد؛ گرچه به صورت ظاهر، در اماکن مقدس حضور دارند. به گفته حافظ: «شست‌شویی کن و آنگه به خرابات حرام».

صدقه از مال حرام پذیرفته نمی‌شود و استحقاق عقاب دارد؛ مانند نماز بدون طهارت که پذیرفته نمی‌شود و مستحق عقاب خواهد بود.

امام محمد باقر علیه السلام فرمود:

مَنْ أَصَابَ مَالًا مِنْ أَرْبَعٍ لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ فِي أَرْبَعٍ: مَنْ أَصَابَ مَالًا مِنْ غُلُولٍ
أَوْ رِبَاً أَوْ خِيَانَةٍ أَوْ سَرِقَةٍ لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ فِي زَكَاةٍ وَلَا فِي صَدَقَةٍ وَلَا فِي حَجٍّ وَ
لَا فِي عُمْرَةٍ!^۱

کسی که از چهار طریق مالی به دست آورد هزینه کردن آن در چهار چیز پذیرفته نمی‌شود: کسی که مالی را از راه فریب، ربا، خیانت و یا سرقت به دست آورد و با آن زکات یا صدقه دهد و یا به حج و عمره رود، خداوند از او نمی‌پذیرد.

ج) خداحافظی و حلالیت‌طلبی

زائر هرگاه تصمیم می‌گیرد به زیارت قبور اولیای خدا برود بر اساس

توصیه‌های اسلامی، شایسته است سفر خود را به اطلاع برادران دینی خود برساند.

رسول خدا ﷺ فرمود:

حَقُّ عَلَى الْمُسْلِمِ إِذَا أَرَادَ سَفْرًا أَنْ يُعْلِمَ إِخْوَانَهُ، وَحَقُّ عَلَى إِخْوَانِهِ إِذَا قَدِمَ أَنْ يَأْتُوهُ!^۱

مسلمانی که قصد مسافرت دارد شایسته است برادران خویش را آگاه سازد. بر برادران او نیز لازم است هنگام بازگشت به دیدن وی بیایند.

انجام این دستورالعمل می‌تواند ثمرات و برکات فراوانی به‌دنبال داشته باشد. یکی از این برکات، زدودن تیرگی‌ها و کدورت‌ها از دل انسان‌هاست.

افراد بشر به علت اجتماعی بودن، در زندگی شخصی و اجتماعی خود، گرفتار تضادها و مشکلاتی می‌شوند که در نتیجه، رنجش و نارضایتی دیگران را به‌دنبال دارد. همسر، فرزندان، برادران و خواهران، همسایگان، همکاران، مردم کوچه و بازار از این جمله‌اند.

اگر انسان به یکی از اینها ظلمی روا داشته، غیبتی کرده، حقوقی از آنان پایمال نموده، رابطه تلخ و تندی با آنان داشته، ناسزا و دشنامی به آنها داده لازم است پیش از سفر، برای خداحافظی نزد آنان برود و از آنها حلالیت بطلبد.

توجه به این نکته مهم ضروری است که در بسیاری اوقات، شیطان مانع ایجاد کرده، انسان را وسوسه می‌کند که اگر نزد دیگران برود و

۱. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۷۴؛ حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۱، ص ۴۴۸.

طلب حلالیت کند، ممکن است سبب حقارت و کوچکی او شود و متأسفانه همین وسوسه‌های شیطانی انسان را از دست‌یابی به یک نعمت بزرگ محروم می‌سازد.

(د) انتخاب همراهان شایسته و هم‌شان

انتخاب همسفران شایسته و هم‌شان از دیگر آداب سفر است. بنابراین مناسب است کسانی که از نظر سلوک و خصوصیات رفتاری و سطح زندگی با یکدیگر همگون هستند در یک کاروان ثبت‌نام کنند و با هماهنگی مدیر کاروان، آنها که با هم سنخیت بیشتری دارند، در یک اتاق جای گیرند. ابوسعید خدری از رسول خدا ﷺ روایت کرده است که حضرت فرمود: «لَا تَصْحَبُ إِلَّا مُؤْمِنًا وَلَا يَأْكُلُ طَعَامَكَ إِلَّا تَقِيًّا»^۱ «همراهی نکن مگر با مؤمن، و طعامت را نخورد مگر انسان متقی».

امام باقر علیه السلام از پدراننش از رسول خدا ﷺ روایت کرد که فرمود: «الرَّفِيقُ ثَمَّ السَّفَرُ»^۲ «ابتدا رفیق مناسب انتخاب کنید، سپس آماده سفر شوید». امیرالمؤمنین علیه السلام درباره ویژگی همسفر فرمود:

و لَا تَصْحَبَنَّ فِي سَفَرِكَ مَنْ لَا يَرَى لَكَ مِنَ الْفَضْلِ عَلَيْهِ كَمَا تَرَى لَهُ عَلَيْكَ؛^۳

همسفر نشو با کسی که برای تو فضیلتی نسبت به خود احساس نمی‌کند آن چنان که تو برای او فضیلتی نسبت به خود می‌بینی.

۱. سیوطی، جامع الاحادیث، ج ۳۷، ص ۹۹.

۲. کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۲۸۶.

۳. همان.

این روایات اهمیت هم‌شان و هم‌عقیده بودن همسفران را می‌رساند. زائر نباید با کسانی که برای او قدر و منزلتی قائل نیستند همسفر شود.

ه) وصیت

یکی از مستحبات سفر، وصیت کردن پیش از سفر است. در گذشته مسافرت همیشه با خطر همراه بود، راه‌های بد و ناهموار، نبود بهداشت، ناامنی راه‌ها و نداشتن امکانات مناسب بین راهی همیشه تلفات انسانی زیادی به دنبال داشت که نمونه‌های آن را در سفرنامه‌ها می‌توان یافت. در عصر حاضر بسیاری از مشکلات گذشته حل شده، اما مسائل دیگری از قبیل نقص فنی هواپیماها و اتومبیل‌ها، خطاهای نیروی انسانی و رانندگان هنگام رانندگی، تصادف اتومبیل‌ها با یکدیگر و با عابران پیاده و مانند آن امنیت را از انسان‌ها در هوا و زمین سلب کرده است و هیچ مسافری از آینده خود خبر ندارد و نمی‌تواند پیش‌بینی کند که آیا سالم از سفر برمی‌گردد یا نه.

از این رو اسلام به مسافران توصیه کرده است تا پیش از سفر، وصیت‌نامه‌ای تنظیم و مسائل خود را در آن به صورت شفاف بیان کنند تا در صورتی که حادثه‌ای اتفاق افتاد بازماندگان گرفتار مشکل نشوند.

رسول خدا ﷺ درباره اهمیت وصیت فرمود:

مَا يَتَّبِعِي لِأَمْرِي مُسْلِمٌ أَنْ يَبِيْتَ لَيْلَةً إِلَّا وَصِيَّتُهُ تَحْتَ رَأْسِهِ؛^۱

۱. کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۵۴۲؛ مفید، المقنعة، ص ۶۶۶؛ حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۹،

بر انسان مسلمان سزاوار نیست که شب سر بر بالین بگذارد مگر آنکه وصیت‌نامه‌اش زیر سرش باشد.

امام صادق علیه السلام به مسافران توصیه فرمود: «مَنْ رَكِبَ رَاحِلَةً فَلْيُوصِ»^۱ «کسی که بر وسیله نقلیه‌ای سوار می‌شود، باید وصیت کند».

در روایت دیگری هم آمده است:

إِذَا أَرَدْتَ الْخُرُوجَ إِلَى الْحَجِّ أَحْسَنْتَ الْوَصِيَّةَ؛ لِأَنَّكَ لَا تَدْرِي كَيْفَ يَكُونُ، عَسَى أَنْ لَا تَرْجِعَ مِنْ سَفَرِكَ؛^۲

هرگاه خواستی به حج بروی، وصیت‌نامه را دقیق تنظیم کن؛ زیرا تو نمی‌دانی چه اتفاقی رخ خواهد داد. شاید از این سفر برنگردی.

(و) غسل

مستحب است انسان پیش از رفتن به مسافرت غسل کند و هنگام

غسل این دعا را بخواند:

بِسْمِ اللَّهِ وَبِاللَّهِ وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ وَ عَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ وَ
 الصَّادِقِينَ عَنِ اللَّهِ. صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ. اللَّهُمَّ طَهِّرْ بِهِ قَلْبِي وَ
 اشْرَحْ بِهِ صَدْرِي وَ نَوِّرْ بِهِ بَصْرِي. اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لِي نُورًا وَ طَهْرًا وَ حِرْزًا
 وَ شِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ وَ آفَةٍ وَ عَاهَةٍ وَ سُوءٍ وَ مِمَّا أَخَافُ وَ أَحْذَرُ وَ طَهِّرْ
 قَلْبِي وَ جَوَارِحِي وَ عِظَامِي وَ دَمِي وَ شَعْرِي وَ بَشْرِي وَ نُحْيِي وَ عَصَبِي وَ
 مَا أَقَلَّتْ الْأَرْضُ؛^۳

۱. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۱، ص ۳۶۹.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۶، ص ۳۳۴.

۳. ابن طاووس، الأمان من أخطار الأسفار و الأزمان، ص ۳۳، وسائل الشیعة، ج ۱۱، ص ۳۶۹.

فصل اول: آداب سفرهای زیارتی

به نام و به یاری خدا، و هیچ حول و قوه‌ای جز با کمک او نیست و بر آیین رسول خدا ﷺ و آنها که صادقانه از خدا سخن گفته‌اند. درود خدا بر همه آنان. بار خدایا، به وسیله این غسل قلبم را پاک و سینه‌ام را گشاده و قبرم را نورانی کن. بار خدایا، این غسل را [برای من] نور و پاکی و نگاهبان و شفای هر آفت و درد و بیماری و هر بدی که از آن بیم دارم قرار ده و قلب و اعضای بدنم و استخوان‌هایم و خون و موی و پوست و مغز و اعصابم و تمام وجودم را پاک گردان.

زائر با این غسل جسمش را و با دعا و توبه جانش را شست‌وشو می‌دهد تا هنگام حضور در محضر معصومان علیهم‌السلام از هر گونه آلودگی پاک و پیراسته باشد.

(ز) صدقه

مستحب است مسافر هنگام حرکت صدقه دهد و با نیکی به مردم، سفر را آغاز کند. امام باقر علیه‌السلام فرمود:

الرُّبُّ وَالصَّدَقَةُ يَنْفِيَانِ الْفَقْرَ وَيَزِيدَانِ فِي الْعُمْرِ وَيُدْفَعَانِ عَنِ صَاحِبَيْهِمَا
سَبْعِينَ مِئْتَةَ سَوْءٍ! ۱

نیکی کردن و صدقه، فقر را برطرف و عمر را زیاد می‌کند و از نیکی‌کننده و صدقه‌دهنده هفتاد نوع مرگ بد را دفع می‌نماید.

همچنین حضرت علی علیه‌السلام از رسول خدا ﷺ روایت کرده است که فرمود: «بَاكِرُوا بِالصَّدَقَةِ؛ فَإِنَّ الْبَلَاءَ لَا يَتَخَطَّى الصَّدَقَةَ»؛ «با صدقه (کارها را)

۱. صدوق، من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۶۶.

۲. طبرانی، المعجم الاوسط، ج ۶، ص ۹.

آغاز کنید. قطعاً بلا از صدقه عبور نمی‌کند».

زید زراد می‌گوید: از امام جعفر صادق علیه السلام شنیدم که فرمود: هرگاه

یکی از شما از منزل خارج شود صدقه دهد و بگوید:

اللَّهُمَّ أَظْلَنِي تَحْتَ كَنَفِكَ وَهَبْ لِي السَّلَامَةَ فِي وَجْهِ هَذَا ابْتِغَاءَ
السَّلَامَةِ وَالْعَافِيَةَ وَالْمُغْفِرَةَ وَاصْرِفْ عَنِّي أَنْوَاعَ الْبَلَاءِ. اللَّهُمَّ فَاجْعَلْهُ لِي
أَمَانًا فِي وَجْهِ هَذَا وَحِجَابًا وَسِرًّا وَمَانِعًا وَحَاجِزًا مِنْ كُلِّ مَكْرُوهٍ وَ
مُخْذِرٍ وَجَمِيعِ أَنْوَاعِ الْبَلَاءِ. إِنَّكَ وَهَّابٌ جَوَادٌ مَاجِدٌ كَرِيمٌ.

صدقه و این دعا موجب می‌شود تا خداوند شما را از بلاهای زمینی و

آسمانی حفظ کند.^۱

به این نکته مهم نیز باید توجه داشت که گرچه صدقه گیرنده فقیر و

مسکین است، لیکن گیرنده اصلی خداوند است و صدقه‌دهنده در

حقیقت، با خدا معامله کرده و چند برابر آن در دنیا و آخرت، پاداش

دریافت خواهد کرد.

امام صادق علیه السلام فرمود:

إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَقُولُ: مَا مِنْ شَيْءٍ إِلَّا وَقَدْ وَكَلْتُ بِهِ مَنْ يَقْبِضُهُ
غَيْرِي إِلَّا الصَّدَقَةَ فَإِنِّي أَتَلَقُّهَا بِيَدِي تَلَقُّفًا حَتَّىٰ إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَصَدَّقُ
بِالنَّمْرَةِ أَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَأَرَبَّيْهَا لَهُ كَمَا يُرَبِّي الرَّجُلُ فَلُوَّهُ وَفَصِيلُهُ فَيَأْتِي يَوْمَ
الْقِيَامَةِ وَهُوَ مِثْلُ أَحَدٍ وَاعْظَمُ مِنْ أَحَدٍ.^۲

خدای بزرگ می‌فرماید: هیچ چیزی نیست مگر اینکه مأموری از

۱. نوری، مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۱۲۶.

۲. کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۴۷.

جانب من آن را دریافت می‌کند جز صدقه که آن را من با دست خود دریافت می‌کنم. اگر کسی یک خرما و یا تکه خرما صدقه بدهد من آن را برای صاحبش رشد می‌دهم؛ همان‌گونه که کسی کره اسب و بچه شتر خود را رشد می‌دهد. پس روز قیامت می‌آید در حالی که مثل احد و بزرگ‌تر از احد است.

بنابر این، لازم است زائران سفر خود را با صدقه آغاز کنند و بلاها را با صدقه دفع نمایند.

ح) نماز قبل از سفر

مستحب است مسافر، سفر خود را با نماز، که یاد خداست، آغاز کند.

امام صادق علیه السلام از پدرانش، از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت کرد که فرمود:

مَا اسْتَخْلَفَ عَبْدٌ عَلَىٰ أَهْلِهِ بِخِلَافَةٍ أَفْضَلَ مِنْ رَكْعَتَيْنِ يَرْكَعُهُمَا إِذَا أَرَادَ سَفْرًا يَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَوْدِعُكَ نَفْسِي وَ أَهْلِي وَ مَالِي وَ دِينِي وَ دُنْيَايَ وَ آخِرَتِي وَ أَمَانَتِي وَ حَوَائِمَ عَمَلِي إِلَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ مَا سَأَلَ؛^۱

مردی که عازم سفر است، هیچ چیزی برای خانواده‌اش بهتر از نماز خود باقی نمی‌گذارد. بهتر است هنگام رفتن دو رکعت نماز بخواند و بگوید: بارخدا یا! خود و خانواده و مال و اولاد و دنیا و آخرت و امانت و پایان کارم را نزد تو به امانت می‌گذارم. [این دعا را کسی نمی‌خواند] مگر اینکه آنچه را از خدا خواسته، به او عنایت می‌کند.

روایت شده است: «كان النبي ﷺ إذا أراد سفراً توضأ فأصبح الوضوء ثم صلى ركعتين»؛ «رسول خدا ﷺ همیشه هنگامی که قصد سفر می کرد وضو می گرفت و دو رکعت نماز می خواند».

ط) دعای هنگام خروج

در منابع سفارش شده است: مسافر هنگام خروج از منزل دعا نماید و از خداوند سفری بی خطر طلب کند و مال و اهل خود را به خدا بسپارد. از زندگی امام صادق علیه السلام روایت شده است:

إِذَا أَرَادَ سَفْرًا قَالَ: اللَّهُمَّ خَلِّ سَبِيلَنَا وَ أَحْسِنْ تَسْيِيرَنَا وَ أَعْظِمْ عَافِيَتَنَا؛^۲

هنگامی که اراده سفر می کرد، می فرمود: خدایا، راه ما را باز کن، سفر ما را نیکو گردان و سلامتی ما را بزرگ دار.

رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که تصمیم بر سفر می گرفت، می فرمود:

اللَّهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ، وَالْخَلِيفَةُ فِي الْأَهْلِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعْثَاءِ السَّفَرِ، وَكَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ، وَسَوْءِ الْمَنْظَرِ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ اللَّهُمَّ اطو لنا الأرض، وهون علينا السفر؛^۳

خدایا، تو همراه در سفری و جانشین در میان خانواده هستی. خدایا، از سختی سفر و برگشت بد و ناپسند شدن در میان خانواده و مال به تو پناه می برم. خدایا، زمین را برای ما نزدیک کن و سفر را بر ما آسان ساز.

۱. متقی هندی، کنز العمال، ح ۱۷۶۱۵؛ سیوطی، جامع الاحادیث، ج ۴۰، ص ۱۲۷.

۲. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۱، ص ۳۸۶.

۳. طبری، تهذیب الآثار، ج ۴، ص ۱۱۰.

صبح حذاء می‌گوید: از امام ابوالحسن موسی بن جعفر علیه السلام شنیدم که

فرمود:

هرگاه یکی از شما قصد مسافرت کرد، هنگام خروج از منزل رو به سمتی که به قصد آن در حرکت است بایستد و سوره حمد را در چهار سوی خود بخواند. همچنین «معوذتین» [سوره‌های فلق و ناس] و «توحید» و «آیة الکرسی» را در پیش رو و سمت راست و پشت سر بخواند و سپس بگوید:

اللهم احفظني و احفظ ما معي و سلمني و سلم ما معي و بلّغني و بلّغ ما معي ببلاغك الحسن الجميل؛^۱

بار خدایا، مرا و هر چه را همراه من است نگاهدار و من و هر چه را با من است سالم بدار و من و هر چه را با من است به مقصد برسان، به گونه‌ای شایسته و زیبا.

[آنگاه] خداوند او را با آنچه همراه خود دارد محفوظ داشته، به سلامت به مقصد می‌رساند.

همچنین امام صادق علیه السلام در حدیث دیگری فرمود:

هر کس هنگام بیرون رفتن از خانه، ده مرتبه سوره «قل هو الله احد» (توحید) را بخواند پیوسته در پناه و حمایت خداوند است تا به خانه برگردد.^۲

۱. برقی، المحاسن، ج ۲، ص ۳۵۰؛ کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۵۴۳.

۲. الکافی، ج ۴، ص ۳۳۳.

ی) بدرقه مسافر

مستحب است مردم مسافر را هنگام سفر بدرقه کنند؛ زیرا مسافر در شرایط روحی خاصی به سر می‌برد؛ از فرزندان و خویشان و نزدیکان و زندگی و خانه و کاشانه خویش جدا می‌شود و تا مدتی از آنان دور می‌ماند. بدرقه مسافر و محبت نسبت به او و دعا کردن در حق او از آلام سفر می‌کاهد و روح مسافر را آرام می‌کند.

رسول خدا ﷺ فرمود: هرگاه یکی از شما قصد سفر کرد اگر بگوید:

أَسْتَوْدِعُ اللَّهَ نَفْسِي وَ أَهْلِي وَ مَالِي وَ ذُرِّيَّتِي وَ إِخْوَانِي وَ أَمَاتِي وَ حَاتِمَةَ عَمَلِي؛^۱

خدایا، خودم را، مالم را، فرزندانم را، برادرانم را، امانتم را و پایان عملم را به تو می‌سپارم.

خداوند آنچه را در خواست کرده است به او می‌دهد.

امام باقر (ع) از رسول خدا ﷺ روایت می‌کند که رسول خدا ﷺ هرگاه

با مسافری خداحافظی می‌کرد، دست او را می‌گرفت و می‌فرمود:

خداوند همسفران خوبی نصیبت کند و یاری تو را کامل گرداند و مشکلات سفر را بر تو آسان کند، دور را برای تو نزدیک و گرفتاری‌هایت را برطرف سازد و دین و امانت و فرجام کارت را حفظ کند و راه هر خیری را به روی تو بگشاید. بر تو باد به رعایت تقوای الهی! خودت را به خدا بسپار و به امید برکت خداوند-

عزوجل - حرکت کن.^۲

۱. ابن طاووس، الأمان من أخطار الأسفار و الأزمان، ص ۴۳.

۲. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۱، ص ۴۰۶.

این سیره حسنه جوّ معنوی خاصی در مسافر و نیز بستگان و دوستان او ایجاد می‌کند، به شکلی که زائر در تمام اماکن مقدس، بدرقه‌کنندگان را یاد و دعا خواهد کرد.

۲. آداب حین سفر

مسافرت با آدابی همراه است که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم.

الف) رعایت اخلاق اسلامی

رعایت اخلاق اسلامی همراه با مصادیق متعدد آن امری ضروری است؛ به‌ویژه در سفر زیارت اهل بیت علیهم‌السلام که آدمی می‌خواهد پاک به محضر آن بزرگواران وارد شود. در این باره روایات بسیاری داریم؛ از جمله:

انس بن مالک می‌گوید: مردی می‌خواست به مسافرت برود، نزد رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آمد و به آن حضرت عرض کرد: به من توصیه‌ای بفرمایید. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به او فرمود: «إِتَّقِ اللَّهَ حَيْثُ مَا كُنْتَ وَ أَتَّبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ وَ خَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنِ»؛^۱ «هر جا بودی از خدا بترس و تقوا داشته باش؛ بدی را با خوبی پاسخ ده و با مردم با اخلاق نیکو برخورد کن».

رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در سفری که به حج مشرف می‌شد، فرمود: «مَنْ كَانَ سَيِّئًا الْخُلُقِ وَ الْجَوَارِ فَلَا يُصَحِّبُنَا»؛^۲ «کسی که بد اخلاق است و به همسایه خود بدی می‌کند، با ما همراه نشود».

۱. نوری، مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۲۰۸.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۳، ص ۲۷۳.

در حدیثی از امام صادق علیه السلام برخی از مصادیق حسن خلق به خوبی بیان گردیده است:

وَطَّنْ نَفْسَكَ عَلَى حُسْنِ الصَّحَابَةِ لِمَنْ صَحِبْتَ فِي حُسْنِ خُلُقِكَ،
وَكُفَّ لِسَانَكَ وَ اكْظَمْ عَيْظَكَ وَ أَقَلَّ لَغْوَكَ وَ تَفَرَّشْ عَفْوَكَ وَ تَسْخُو
نَفْسَكَ؛^۱

خویشتن را آماده ساز تا خوش اخلاقیات همنشینی خوبی برای کسی باشد که با او همراه می شوی، و زبانت را نگاه دار، و خشم را فروشان، از کارهای بیهوده و بی فایده کم کن، عفو و بخشش را برای دیگران بگستران و سخی و گشاده دست باش.

ب) همکاری در کارها

هیچ کس در اسلام نمی تواند از همیاری و همکاری دوری گیرند. حتی رسول خدا صلی الله علیه و آله و جانشینان خلف آن حضرت، ائمه معصوم علیهم السلام، از تعاون و همکاری با مردم روی گردان نبودند. آن بزرگواران، که الگوی واقعی بشرند، با مشارکت در امور اجتماعی، درس همیاری و همکاری به دیگران می آموختند. رسول خدا صلی الله علیه و آله در سفری به یاران خود فرمودند گوسفندی را قربانی کنند. یکی از مردان وظیفه ذبح گوسفند را به عهده گرفت. دیگری نیز مسئولیت کندن پوست حیوان را پذیرفت. یک نفر هم وظیفه پخت و پز را به عهده گرفت. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «فراهم کردن هیزم هم با من». یاران گفتند: «ای رسول خدا صلی الله علیه و آله، پدران و مادران ما

فدای شما باد! نباید شما به زحمت بیفتید. ما به جای شما کارها را انجام می‌دهیم». حضرت فرمود:

عَرَفْتُ أَنَّكُمْ تَكْفُونِي وَ لَكِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَكْرَهُ مِنْ عَبْدِهِ إِذَا كَانَ مَعَ أَصْحَابِهِ أَنْ يَنْفَرِدَ مِنْ بَيْنِهِمْ؛^۱

می‌دانم که شما کارهای مرا انجام می‌دهید، ولی خدای عزوجل خوش ندارد که بنده‌اش در میان یاران، خود را از آنان مجزا کند.

نباید موقعیت‌های اجتماعی و رده‌بندی‌های شغلی مانع همیاری و همکاری همراهان در سفر باشد. همه افراد کاروان شایسته است، حتی در ساده‌ترین کارها با یکدیگر همکاری کنند، به‌ویژه اینکه اگر توانایی انجام کارهای خویش را دارند نباید آن را به دوش دیگران بیندازند.

در سفرهای مذهبی افراد مخلص و فداکار بسیاری یافت می‌شوند که برای کسب ثواب الهی، از هیچ کمکی دریغ نمی‌کنند. برای مثال، ساک‌های زائران را در اتوبوس می‌گذارند، آب و مواد غذایی را توزیع و پسماندهای آن را جمع می‌کنند، از وسایل زائران مراقبت می‌نمایند و در حمل و نقل ساک‌ها کمک می‌کنند.

اما این خدمت‌گزاری‌ها هم نباید موجب آن شود که برخی زحمت خود را به دوش آنها بیندازند. در این باره حکایتی از رسول خدا ﷺ نقل شده که شنیدنی است. آورده‌اند:

در زمان رسول خدا ﷺ گروهی که با یکدیگر به سفر رفته بودند هنگام بازگشت به رسول خدا ﷺ گفتند: «ما برتر از فلانی

کسی را ندیدیم؛ او روزها را روزه می‌گرفت و هر جا منزل می‌کردیم، تا هنگام حرکت به نماز مشغول می‌شد و دایم نماز می‌گزارد». رسول خدا ﷺ فرمود: «چه کسی کارهای او را انجام می‌داد و مخارج او را تأمین می‌کرد؟» گفتند: ما. پیامبر ﷺ فرمود: همه شما برتر از او هستید.^۱

ج) کمک به همسفران

پیامبر ﷺ فرمود:

مَنْ أَعَانَ مُؤْمِنًا مُسَافِرًا فِي حَاجَةِ نَفْسِ اللَّهِ عَنْهُ ثَلَاثًا وَ سَبْعِينَ كُرْبَةً
وَاحِدَةً فِي الدُّنْيَا مِنَ الْغَمِّ وَالْهَمِّ وَتِثْتَيْنِ وَ سَبْعِينَ كُرْبَةً عِنْدَ الْكُرْبَةِ
الْعُظْمَى؛^۲

کسی که مؤمن مسافری را یاری دهد خداوند ۷۳ ناراحتی را از وی دفع می‌کند؛ یکی در دنیا و ۷۲ به هنگام بلای بزرگ (قیامت).

اسماعیل خنعمی می‌گوید: به امام صادق ع عرض کردم: «وقتی ما [در سفر حج] به مکه می‌رسیم، همراهان ما مرا نژد اثاثیه گذاشته، خود به طواف می‌روند». حضرت فرمود: «أَنْتَ أَعْظَمُهُمْ أَجْرًا»؛^۳ «پاداش و اجر تو از آنها بیشتر است».

روشن است که این مطلب اختصاص به حج ندارد و دیگر سفرها را هم دربر می‌گیرد.

۱. نوری، مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۲۲۰.

۲. همان، ص ۲۱۹.

۳. کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۵۴۵.

د) مراقبت از بیماران و سالمندان

در مسافرت گاه یکی از همراهان بیمار می‌شود و نیاز به مراقبت پیدا می‌کند. افراد بیمار به دلجویی و تقویت روحیه نیاز دارند و نباید همسفران آنها را تنها بگذارند. همچنین برخی از همسفران افرادی سالخورده هستند. از این رو، باید هنگام سوار شدن بر اتوبوس، صرف غذا، استفاده از آسانسور و مانند آن، زائران بیمار، معلول یا سالمند را بر خود مقدم داشت. در اینجا لازم است همراهان به مراقبت از او پردازند.

شخصی به نام مرازم بن حکیم می‌گوید: با محمد بن مصادف همراه بودم. وقتی به مدینه رسیدیم، بیمار شدم. وی نیز مرتب مرا تنها می‌گذاشت و به مسجد می‌رفت. از او به پدرش مصادف شکایت کردم. او نیز موضوع را به امام صادق علیه السلام خبر داد. حضرت برای محمد بن مصادف پیغام فرستاد و فرمود: «قَعُودُكَ عِنْدَهُ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِكَ فِي الْمَسْجِدِ»؛ «نشستن تو در کنار او، از نماز خواندن در مسجد بالاتر و برتر است».

همچنین امام صادق علیه السلام در توصیه به بزرگداشت افراد پیر و سالخورده فرمود: «إِنَّ مِنْ إِجْلَالِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِجْلَالِ الشَّيْخِ الْكَبِيرِ»؛ «یکی از مصادیق بزرگ داشتن خداوند، بزرگ داشتن سالخورده است».

۱. کلینی، *الکافی*، ج ۴، ص ۵۴۵.

۲. همان، ص ۶۵۸.

۳. آداب بعد از سفر

برخی از آداب مسافرت مربوط به بعد از سفر است که به دو مورد اشاره می‌کنیم.

الف) کتمان اسرار همسفران

در سفرهای زیارتی وضعیت به گونه‌ای است که افراد با سلیقه‌ها و رفتارهای گوناگون کنار هم جمع شده، چند روز با هم زندگی می‌کنند و پس از آن با خاطره‌هایی تلخ و شیرین از هم جدا می‌شوند. ممکن است بخشی از این خاطره‌ها مربوط به لغزش‌های برخی افراد باشد. اگرچه در طول سفر، فرد مسلمان می‌تواند با تذکر، فرد خطاکار را ارشاد کند، اما پس از طی دوره سفر، حق ندارد خطاها را برای دیگران بازگو کند؛ زیرا همسفران باید در حفظ اسرار هم کوشا باشند. هرکس به دنبال کشف اسرار و خطاهای دیگران باشد ایشان را به درگیری و مقابله دعوت کرده است و این با فلسفه اسلام و حج، که مسلمانان را به وحدت و نیکی دعوت می‌کند، سازگار نیست.

از سوی دیگر، از نشانه‌های جوانمردی در سفر، حفظ اسرار همسفران است؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «مِنَ الْمُرُوءَةِ فِي السَّفَرِ... كِتْمَانُكَ عَلَى الْقَوْمِ أَمْرُهُمْ بَعْدَ مُقَارَفَتِكَ إِيَّاهُمْ»؛^۱ «از نشانه‌های مردانگی در سفر... پنهان کردن اسرار و عیوب همسفران پس از جدا شدن از آنهاست».

ب) حفظ آثار زیارت

زیارت قبور معصومان علیهم السلام آثار متعدد اخلاقی، روانی، اجتماعی و فرهنگی دارد. مسئله مهم آن است که زائر این آثار را در زندگی فردی و اجتماعی خود حفظ کند و از گناهانی که در گذشته مرتکب می‌شد پرهیز نماید.

رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمودند: «آيَةُ قَبُولِ الْحَجِّ تَرْكُ مَا كَانَ عَلَيْهِ الْعَبْدُ مُقْبِياً مِنَ الذُّنُوبِ»^۱ «نشانه قبولی حج آن است که بنده گناهانی را که مرتکب می‌شده است، ترک کند».

این مطلب را می‌توان درباره زیارت مراقد مطهر اهل بیت علیهم السلام نیز صادق دانست. زیارت اماکن مقدس نقش بی‌بدیلی در اخلاق و رفتار و عبادت زائران ایفا می‌کند. افراد هنگام زیارت، با برخوردار شدن از حال و هوای معنوی موجود در آن اماکن مقدس، از لحاظ اخلاقی و عبادی در درجات بالایی قرار می‌گیرند. حیف است که با بازگشت زائران از این سفر معنوی، آنان دوباره به وضعیت پیشین بازگردند و رویه سابق را در پیش گیرند. اصولاً هدف از زیارت بهره‌مندی معنوی و اخلاقی از آن ذوات مقدس است تا در طول زندگی، افراد همواره از آن برخوردار باشند و بر تکامل معنوی‌شان افزوده گردد. بدون حفظ آثار به دست آمده در زیارت، این هدف ناکام می‌ماند.

۴. رعایت آداب زیارت معصومان علیهم السلام

برای هر عملی آدابی است که با رعایت آن ارزش عمل و میزان

اثرگذاری و ماندگاری آن بیشتر می‌شود. یکی از ارکان زیارت توجه به آداب و رعایت آن است.^۱ در متون اسلامی آداب فراوانی برای زیارت بیان شده که برخی مربوط به اقدامات پیش از انجام زیارت و شماری مربوط به آداب حین زیارت و برخی دیگر ناظر به اعمال پس از زیارت است.^۲ برخی از این آداب مربوط به قبولی زیارت و بیشتر آنها جزو مستحبات زیارت است. بعضی فقها منشأ اختلاف اخبار وارده در پاداش زیارت معصومان را به علت رعایت آداب زیارت دانسته‌اند.^۳

الف) اخلاص در عمل

یکی از عمده‌ترین آداب زیارت آن است که تنها برای رضای خدا انجام شود. قرآن کریم خطاب به زائران خانه خدا می‌فرماید: ﴿وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ﴾^۴ در احادیث هم در ادای این عمل بر رضای خدا و خودداری از مقاصد غیر الهی تأکید شده است؛ از جمله امام صادق علیه السلام بر اخلاص نیت و تخلیه قلب از هر چیز غیر الهی تأکید فرموده است.^۵

ب) غسل زیارت

گسل عملی است عبادی که فقها آن را به دو قسم «واجب» و «مستحب» تقسیم کرده‌اند. در منابع روایی و فقهی، بعضی غسل‌ها به

۱. صاحب‌جواهر، جواهر الکلام، ج ۲۰، ص ۱۰۲.

۲. شهید اول، الدرر، ج ۲، ص ۲۲ - ۲۵.

۳. فیض کاشانی، الوافی، ج ۱۴، ص ۱۴۸۳.

۴. بقره: ۱۹۶.

۵. امام صادق علیه السلام، مصباح الشریعة، ص ۱۶۳.

سبب موقعیت‌های زمانی به انجامشان توصیه شده است؛ مانند شب‌های قدر و شب نیمه شعبان. بعضی دیگر از غسل‌ها به سبب موقعیت‌های مکانی خاص سفارش شده است؛ مانند غسل ورود به حرم و ورود به مسجد النبی ﷺ. دسته سوم غسل‌هایی است که به سبب انجام عملی مستحب می‌شوند؛ مانند غسل طواف و غسل زیارت.

درباره تعداد غسل‌های مستحب اقوال گوناگونی بیان شده است. شیخ صدوق حداقل غسل‌های مندوب (مستحب) را هفده نمونه برمی‌شمارد.^۱ شهید اول از پنجاه غسل مستحب یاد کرده است.^۲ نراقی ضمن اشاره به ۸۵ غسل، مدعی است که با بررسی در روایات، به بیش از این تعداد نیز می‌رسد.^۳ محقق حلی نظر مشهور را ۲۷ غسل می‌داند^۴ و صاحب جواهر غسل‌های معروف در نظر مشهور فقها را هجده غسل می‌شمارد.^۵ برخی نیز تعداد آن را به بیش از یکصد رسانده‌اند.^۶

یکی از غسل‌هایی که است در منابع روایی و فقهی و کتاب‌های مزارات به آن سفارش شده^۷ و همه فقها به استحباب آن فتوا داده‌اند و از آداب زیارت معصومان علیهم‌السلام بیان شده، غسل زیارت است. در روایات یکی از غسل‌های مستحب، غسل زیارت بیان شده است.

۱. صدوق، الهدایة، ج ۱، ص ۹۰.

۲. شهید اول، النقلیة، ص ۹۵.

۳. نراقی، مستند الشیعة، ج ۳، ص ۳۴۵.

۴. محقق حلی، شرائع الإسلام، ج ۱، ص ۳۷؛ صاحب جواهر، جواهر الکلام، ج ۵، ص ۲.

۵. جواهر الکلام، ج ۵، ص ۲.

۶. یزدی، العروة الوثقی، ج ۱، ص ۴۴۵.

۷. شرائع الإسلام، ج ۱، ص ۳۷؛ علامه حلی، نهیة الاحکام، ج ۱، ص ۱۷۵ و ۱۷۶؛ خمینی، تحریر

الوسیلة، ج ۱، ص ۹۸.

اعم از زیارت اماکن مقدس مانند مساجد و یا قبور اولیاء الهی. در روایات برای زیارت مسجد الحرام،^۱ مسجد النبی،^۲ مسجد کوفه^۳ و قبور انبیاء و جانشینان^۴ آنها سفارش به غسل زیارت شده است. همچنین غسل ورود به حرم ائمه اطهار علیهم السلام و مشاهد مشرفه آنان مستحب شمرده شده است.^۵ این به سبب شرافت مکانی حرم‌های ایشان است؛^۶ زیرا حرم‌های معصومان علیهم السلام مکان‌هایی است که خداوند درباره‌اش فرموده: «فِي بَيْوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ»^۷. در ادامه به دو مورد از غسل‌ها اشاره می‌کنیم:

یک- غسل زیارت معصومان علیهم السلام

بسیاری فقهای شیعه بر استحباب غسل زیارت فتوا داده‌اند.^۸ روایات متعددی درباره غسل زیارت وارد شده است. امام صادق علیه السلام در ذیل آیه کریمه «يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ...»^۹ فرمود: «الْغُسْلُ

۱. طوسی، تهذیب الأحکام، ج ۵، ص ۲۵۱.

۲. همان، ج ۱، ص ۱۰۵.

۳. ابن مشهدی، المزار الکبیر، ص ۱۵۴.

۴. همان، ص ۲۰۵.

۵. علامه حلی، منتهی المطلب، ج ۲، ص ۴۷۳؛ یزدی، العروة الوثقی، ج ۱، ص ۴۶۲.

۶. موسوی عاملی، مدارک الأحکام، ج ۲، ص ۱۷۲؛ فاضل هندی، کشف اللثام، ج ۱، ص ۱۶۳؛

علامه حلی، تذکرة الفقهاء، ج ۲، ص ۱۴۴.

۷. نور: ۳۶.

۸. مفید، المقنعة، ص ۵۱؛ طوسی، المبسوط، ج ۱، ص ۴۰ و ۱۲۵؛ محقق حلی، شرائع الإسلام،

ج ۱، ص ۳۷؛ صاحب‌جواهر، جواهر الکلام، ج ۵، ص ۴۶.

۹. اعراف: ۳۱.

عِنْدَ لِقَاءِ كُلِّ إِمَامٍ؛ «مراد غسل به هنگام دیدار و زیارت هر امامی است».^۱
 اگرچه ظهور این روایت دوره حیات آنان است، لیکن شامل بعد از حیات دنیایی آنان نیز می‌شود؛ زیرا حرمت و لزوم احترام آنان در این دو دوره مساوی است.^۲ همچنین در روایت زیارت جامعه کبیره، امام هادی علیه السلام بر انجام زیارت همراه با غسل تأکید فرموده است.^۳

دو- غسل زیارت از راه دور

در بعضی روایات از امام صادق علیه السلام درباره کسی که قادر به زیارت حضوری نیست سؤال شد: چگونه می‌تواند اهل بیت علیهم السلام را زیارت کند؟ حضرت امام صادق علیه السلام فرمود:

در روز جمعه غسل به‌جا آور و وضو بگیر و آن‌گاه به پشت بام رفته، دو رکعت نماز بگزار و به سمت ما بایست. هرکس مرا در حیاتم زیارت کند گویا پس از مرگ نیز زیارت کرده است و هرکس مرا پس از مرگ زیارت کند، گویا در حیاتم زیارت کرده است.^۴

ج) ذکر و تکبیر و تسبیح

از آدابی که برای زیارت مرقدهای مطهر بیان شده، گفتن تکبیر و

۱. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۴، ص ۳۹۰.

۲. صاحب‌جواهر، جواهر الکلام، ج ۵، ص ۴۶.

۳. «إِذَا صِرْتَ إِلَى الْبَابِ فَتَقِفْ وَ أَشْهَدِ الشَّهَادَتَيْنِ وَ أَنْتَ عَلَى غُضُلٍ...». مجلسی، لوامع صاحبقرانی، ج ۸، ص ۶۶۴.

۴. ابن قولویه، کامل‌الزیارات، ص ۲۸۷ و ۲۸۸.

تهلیل هنگام تشرّف است. یاد خدا و حمد و ستایش او و ذکر توحید و تسبیح و تنزیه، هم توجه دادن به عظمت خداوند است که چنین شخصیت‌های عظیمی آفریده که عظمتشان در عبودیت و تواضع در پیشگاه خداست، هم نوعی تعدیل نگاه و توجه زائر است تا درباره این پیشوایان الهی دچار غلو نشود و نسبت‌های غلوآمیز ندهد و محوریت توحید در همه مسائل حفظ شود؛ مثلاً در زیارت امام حسین عَلَيْهِ السَّلَام روایت شده است که قبل از زیارت و در بدو ورود، حتی وقتی به فرات می‌رسد غسل زیارت کند، و ذکر الله اکبر، لا إله إلا الله و سبحان الله و الحمد لله و صلوات بسیار بگوید.^۱ نیز در روایت است: هنگام زیارت، وقتی مقابل قبر امام معصوم قرار گرفت اگر بگوید: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ» ثواب بسیاری برای او نوشته می‌شود.^۲

ذکرگفتن و خدا را به یکتایی ستودن و او را بزرگ‌شمردن در همه حال خوب است و در حرم‌های مطهر اولیایی که مظهر اخلاص و توحید و ذکر و تسبیح‌اند، خوب‌تر.

د) پوشیدن لباس تمیز

قرآن کریم به همه انسان‌ها سفارش می‌کند هنگامی که در اجتماع و عبادتگاه‌ها حاضر می‌شوید با وضعی زیبا حاضر شوید: «يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ».^۳

۱. حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۴، ص ۴۹۱.

۲. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۲۲۸.

۳. اعراف : ۳۱.

از امام رضا علیه السلام روایت شده که منظور از «زینت» در این آیه «لباس» است:

عن ابي الحسن الرضا عليه السلام في قول الله: ﴿خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾
قال: هي الثياب.^۱

با توجه به جایگاه لباس در ارتباطات اجتماعی و اعمال عبادی، یکی از آداب زیارت اولیای خدا پوشیدن لباس نظیف و پاکیزه^۲ و معطر^۳ است. امام صادق علیه السلام در آداب زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام به محمد بن مسلم فرمود: «إِذَا أَتَيْتَ مَشْهَدَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ... وَالْبَسْ أَنْظَفَ ثِيَابِكَ وَشَمِّمْ شَيْئًا مِنَ الطَّيِّبِ».^۴

ادب اجتماعی اقتضا دارد کسی که به محضر ولیّ خدا مشرف می‌شود با پوششی آراسته و تمیز حاضر گردد.

صفوان جمّال روایت می‌کند:

هنگامی که با امام صادق علیه السلام در سفر به کوفه به خاطر احضار حضرت توسط منصور همسفر شدم. (وقتی به پشت کوفه رسیدیم) حضرت به من فرمود: شتر را بخوابان. اینجا قبر جدّم امیرالمؤمنین علیه السلام است.

شتر را خواباندم. امام صادق علیه السلام پیاده شد، غسل نمود و لباسش را عوض کرد و به من هم دستور داد چنین کنم.^۵

۱. عیاشی، تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۲.

۲. ابن مشهدی، المزار الکبیر، ص ۲۰۵.

۳. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۴، ص ۳۹۲.

۴. همان.

۵. المزار الکبیر، ص ۲۴۰؛ سبزواری، مهذب الأحكام، ج ۱۵، ص ۶۵.

در آداب زیارت رسول خدا ﷺ وارد شده است: «وَأَلْبَسُ أَنْظَفَ ثِيَابِكَ»^۱.

ه) دخول به حرم با رقت قلب

یکی دیگر از آداب ذکر شده برای زیارت ورود به حرم، این است که هر گاه در دل احساس خشوع و رقت قلب کردی وارد شو^۲. صاحب جواهر در توضیح این ادب زیارت می‌گوید: حضور در حرم معصومان علیهم‌السلام به خاطر دریافت رحمت از جانب پروردگار است و این رحمت زمانی دریافت می‌شود که انسان با خشوع و رقت قلب وارد حرم شود.^۳

در آدابی که در زیارتنامه هر یک از معصومان علیهم‌السلام وارد شده ورود با سکینه و خشوع سفارش گردیده است. ابن مشهدی در زیارت معصومان علیهم‌السلام و شهید اول در زیارت امام حسین علیه‌السلام در شب و روز عید قربان آورده است:

وَ اِخْشَعُ لِرَبِّكَ وَ اَبِّكَ، فَاِنْ خَشَعَ قَلْبُكَ وَ دَمَعَتْ عَيْنَاكَ فَهُوَ عَلَامَةٌ
الْقَبُولِ وَ الْاِذْنِ؛^۴

خود را برای پروردگارت خاشع کن و گریان شو. اگر قلبت خاشع

۱. مفید، المقنعة، ص ۴۵۸

۲. فیض کاشانی، مفاتیح الشرائع، ج ۱، ص ۳۹۷؛ فیض کاشانی، النخبة، ص ۱۷۲؛ صاحب جواهر،

جواهر الکلام، ج ۲۰، ص ۱۰۲.

۳. جواهر الکلام، ج ۲۰، ص ۱۰۲.

۴. ابن مشهدی، المزار الکبیر، ص ۸۸.

شود و اشک از دیدگانت جاری گردد این علامت قبولی زیارت و صدور اذن از جانب مزور است.

(و) اذن دخول

اجازه داخل شدن در فضایی که نباید بدون اجازه صاحب آن وارد شد از سفارش‌های قرآن است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا»^۱ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در خانه‌هایی غیر از خانه خود وارد نشوید تا اجازه بگیرید»... «فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ»^۲ «اگر کسی را در درون خانه‌ها نیافتید وارد نشوید تا به شما اجازه داده شود».

براساس این آموزه قرآنی ورود به حریم خصوصی دیگران بدون اذن آنان ممنوع است. وارد شدن به حریم خصوصی پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هم علاوه بر این عموماً، برطبق این آیه خاص ممنوع است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ»^۳ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در خانه‌های پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ داخل نشوید مگر به شما اجازه داده شود».

با توجه به آیه شریفه یکی از آداب زیارت حرم‌های مطهر پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و ائمه معصومان عَلَيْهِمُ السَّلَام خواندن اذن دخول است.^۴ توصیه شده اذن دخول هم مأثور باشد: «وَأَنْ يَسْتَأْذِنَ فِي الْجَمِيعِ بِالْمَأْثُورِ»^۵ زیرا حرم‌های

۱. نور: ۲۷.

۲. نور: ۲۸.

۳. احزاب: ۵۳.

۴. شهید اول، *الدروس*، ج ۲، ص ۲۳.

۵. فیض کاشانی، *مفاتیح الشرائع*، ج ۱، ص ۳۹۷.

معصومان عليهم السلام بیوت پیامبر صلى الله عليه وآله و آل او محسوب می شود و به تصریح آیه نباید بدون اجازه وارد شد. بر این اساس است که در اذن دخول گفته می شود: «اللَّهُمَّ إِنِّي وَفَّقْتُ عَلَى بَابٍ مِنْ بُيُوتِ نَبِيِّكَ، وَآلِ نَبِيِّكَ وَ قَدْ مَنَعَتْ النَّاسَ الدُّخُولَ إِلَّا بِإِذْنِ نَبِيِّكَ...»^۱

(ز) عتبه بوسی

«عتبه بوسی یا آستان بوسی» یک اصطلاح ادبی است به مفهوم به خدمت رسیدن و تشرّف یافتن به مکان‌های مقدس و یا به حضور بزرگان رسیدن، و کنایه است از اینکه در گذشته هنگامی که به حضور بزرگان می رفتند بر آستانه در بوسه می زدند.^۲

اگر چه شهید اول،^۳ فیض کاشانی^۴ و علامه مجلسی^۵ بوسیدن عتبه را به عنوان یکی از آداب زیارت نقل کرده اند، اما خود تصریح می کنند که دلیل مستندی برای استحباب بوسیدن آستان و درگاه نداریم.^۶ آستانه و زمین بوسی یک ادب مأثور نیست و از ائمه اطهار عليهم السلام نقل نشده است.^۷ بعضی از فقها به شدت این عمل را منع کرده اند.^۸

۱. ابن مشهدی، المزار الکبیر، ص ۵۵.

۲. صدر حاج سید جوادی و دیگران، دائرة المعارف تشیع، ج ۱، ص ۶۳.

۳. شهید اول، الدروس، ج ۲، ص ۲۵.

۴. فیض کاشانی، مفاتیح الشرائع، ج ۱، ص ۳۹۸.

۵. مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۷، ص ۱۳۴ و ۱۳۶.

۶. همان.

۷. محمدی ری شهری، فرهنگ نامه زیارت عتبات، ص ۲۰۹.

۸. خامنه‌ای، سخنان رهبری در کهکلیوپه و بویر احمد در آستانه محرم ۱۴۱۵ (۱۳۷۳/۳/۱۷).

ابوحمزّه ثمالی می‌گوید: امام سجاده علیه السلام به کوفه آمده بود. وقتی حضرت را دیدم و شناختم «فأكببت على قدميه أقبّلها فرفع رأسي بیده، وقال: يا أبا حمزة، انما يكون السجود لله»^۱ «خودم را بر قدم‌های حضرت انداختم و آنها را می‌بوسیدم. حضرت سر مرا با دستانش بلند کرد و فرمود: ای اباحمزّه، سجود فقط برای خداوند است».

اما سجده کردن بر آستان زیارتگاه‌ها، که بعضی از مردم انجام می‌دهند، اگر برای خدا به‌عنوان شکر الهی بر این توفیق باشد مانعی ندارد. در غیر این صورت فقها به شدت از آن نهی کرده و آن را عملی حرام شمرده‌اند.^۲

فقها تصریح کرده‌اند که بوسیدن آستان نباید تبدیل به سجده شود و پیشانی بر درگاه گذاشته شود که در این صورت نیت زائر باید مشخص شود.^۳

آنچه فقهای شیعه سفارش کرده‌اند بوسیدن درب حرم و یا چهارچوب درب و یا دستگیره درب است. اما از خم شدن و بوسیدن آستانه و عتبه درب و پیشانی را بر آستانه گذاشتن نهی کرده و آن را حرام شمرده‌اند.^۴

۱. صاحب جواهر، جواهر الکلام، ج ۲۰، ص ۱۰۱.

۲. طباطبائی یزدی، العروة الوثقی، ج ۲، ص ۵۸۷؛ امام خمینی، توضیح المسائل، ص ۱۴۷، مسئله

۱۰۹؛ جوادی آملی، ادب فنای مقربان، ج ۱، ص ۸۲.

۳. العروة الوثقی، ج ۲، ص ۵۸۷؛ توضیح المسائل، ص ۱۴۷، مسئله ۱۰۹؛ ادب فنای مقربان، ج ۱،

ص ۸۲.

۴. توضیح المسائل، ص ۱۴۷؛ ادب فنای مقربان، ج ۱، ص ۸۲.

ح) بوسیدن ضریح

یکی دیگر از آداب زیارت بوسیدن ضریح معصومان علیهم السلام و تبرک جستن به آن^۱ در صورت امکان و اجتناب از ایجاد مزاحمت و آزار برای دیگران است، وگرنه ترک بوسیدن اولی است.^۲ بعضی از فقهای شیعه به استحباب آن فتوا داده‌اند.^۳

همان‌گونه که تبرک جستن به آنچه مربوط به رسول خدا صلی الله علیه و آله در حال حیات ایشان بوده میان مسلمانان متداول است؛ مانند تبرک به اعضای بدن پیامبر،^۴ تبرک به موی پیامبر صلی الله علیه و آله،^۵ تبرک به آب دهان پیامبر صلی الله علیه و آله،^۶ تبرک به لباس پیامبر صلی الله علیه و آله،^۷ تبرک به آب وضوی پیامبر صلی الله علیه و آله و^۸ تبرک به منبر پیامبر صلی الله علیه و آله،^۹ بعد از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله هم تبرک جستن به قبر ایشان صلی الله علیه و آله و قبور خاندان مطهر ایشان و بوسیدن آن میان مسلمانان رایج بوده است.

ابن ادریس می‌گوید:

صورت بر قبر نهادن و بوسیدن قبر جایز نیست، مگر قبور ائمه علیهم السلام؛

۱. شهید ثانی، *الدروس*، ص ۳۷.

۲. مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۹۷، ص ۱۳۶.

۳. ابن ادریس، *السرائر*، ج ۱، ص ۶۵۸؛ صاحب *جواهر*، *جواهر الکلام*، ج ۲۰، ص ۹۹.

۴. مسلم بن حجاج، *صحیح مسلم*، ج ۴، ص ۱۸۱۲.

۵. همان .

۶. همان، ص ۱۶۹۱؛ بخاری، *صحیح البخاری*، ج ۶، ص ۲۱۶ .

۷. *صحیح مسلم*، ج ۳، ص ۱۶۲۳.

۸. همان، ج ۱، ص ۳۶۰ - ۳۶۱؛ *صحیح بخاری*، ج ۱، ص ۵۵ .

۹. ذهبی، *سیر اعلام النبلاء*، ج ۱۱، ص ۲۱۲.

زیرا این عمل حکم شرعی است که جواز و استحباب آن نیاز به دلیل شرعی دارد، و اگر اجماع دو طایفه بر جواز تغفیر و تقبیل بر قبور ائمه علیهم السلام هنگام زیارت آنها نبود این اعمال جایز نبود.^۱

ط) رو به ضریح و پشت به قبله زیارت خواندن

یکی دیگر از آداب زیارت خواندن در حال ایستاده و روبه ضریح و پشت به قبله است.^۲

در روایتی که حسین بن ثویر از امام صادق علیه السلام روایت می‌کند در جمعی که یونس بن ظبیان، مفضل بن عمر و ابوسلمه سراج نزد امام صادق علیه السلام بودند، یونس از امام صادق علیه السلام درباره کیفیت زیارت امام حسین علیه السلام سؤال کرد. امام صادق علیه السلام فرمود: «وَاسْتَقْبِلْ بِوَجْهِكَ وَجْهَهُ وَاجْعَلِ الْقِبْلَةَ بَيْنَ كَتِفَيْكَ».^۳

اهل سنت هم یکی از آداب زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله را رو به قبر شریف حضرت ایستادن و آن حضرت را زیارت کردن بیان کرده‌اند.^۴

ی) ایستاده زیارت خواندن

از دیگر آداب زیارت، ایستادن در مقابل امام و در حال ایستاده زیارت کردن است. علامه امینی در این باره می‌گوید:

۱. ابن ادریس، السرائر، ج ۱، ص ۶۵۸.

۲. شهید اول، الدروس، ج ۲، ص ۲۴.

۳. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۹۷؛ طوسی، تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۵۴.

۴. الخفاجی، شرح الشفاء، ج ۳، ص ۱۷۱.

شایسته است زائر هنگام خواندن زیارت بایستد و در حال ایستاده زیارت کند؛ زیرا این حالت به ادب نزدیک تر است، و اگر زیارت طولانی است می تواند دوزانو بنشیند.^۱

در منابع مزارات، که زیارتنامه معصومان علیهم السلام در آن نقل شده، در آداب هر زیارتنامه آمده است که: «تقف علی القبر»؛^۲ «مقابل قبر بایست».

ک) آهسته زیارت خواندن

از جمله آداب دیگری که برای زیارت گفته شده آهسته سخن گفتن و آهسته زیارت خواندن است. علامه امینی می گوید: هنگام زیارت صدای خود را بالا نبر، بلکه صدای خود را متوسط کن. پایین بودن صدا نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله ادب است.^۳

قرآن کریم سفارش فرموده است: «لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ»^۴ «ای کسانی که ایمان آورده اید، صدای خود را از صدای پیامبر صلی الله علیه و آله بالاتر نبرید.» و قومی را مدح کرده، می فرماید:

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَعْضُونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ﴾^۵

به یقین، کسانی که صدای خود را نزد پیامبر خدا صلی الله علیه و آله پایین

۱. امینی، الزیارة، ص ۱۳۵.

۲. صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۶۰۳؛ طوسی، تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۴۱.

۳. الزیارة، ص ۱۳۸.

۴. حجرات: ۲.

۵. حجرات: ۳.

می‌آورند همان کسانی هستند که خداوند دل‌هایشان را برای تقوا خالص گردانیده است.

و عده ای را مذمت کرده، فرموده است: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾^۱ «کسانی که تو را از پشت حجره‌ها صدا می‌زنند بیشترشان نمی‌فهمند».

حرمت رسول خدا ﷺ در حال ممات، مانند حرمت او در حال حیات واجب است.^۲ پس زائر باید توجه داشته باشد که نفوس پیامبران و امامان از حضور زائران خود آگاهند و از آنچه از آنها درخواست و طلب شفاعت شود باخبرند.^۳ بنابراین زائر باید ادب را رعایت کند و بلند سخن نگوید و بلند دعا و زیارتنامه نخواند.

ل) نماز زیارت

یکی از نمازهای مستحب، که در زمره آداب زیارت بر آن تأکید شده نماز زیارت است.^۴ در روایات معصومان علیهم‌السلام سفارش شده است که بعد از زیارت دو رکعت نماز یا بیشتر به‌جا آورید. در روایت است که وقتی امام صادق علیه‌السلام قبر حضرت علی علیه‌السلام را زیارت کرد بعد از زیارت شش رکعت نماز خواند.^۵ (دو رکعت به نیت امیرالمؤمنین علیه‌السلام، دو رکعت برای

۱. حجرات: ۴.

۲. امینی، الزیارة، ص ۱۲۸.

۳. نراقی، جامع السعادات، ج ۳، ص ۴۰۱-۴۰۳.

۴. ابن مشهدی، المزار الکبیر، ص ۶۹.

۵. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۴، ص ۳۷۹.

حضرت آدم علیه السلام و دو رکعت هم برای حضرت نوح علیه السلام).

امام صادق علیه السلام درباره زیارت امام حسین علیه السلام از نزدیک فرمود:

وَصَلِّ عِنْدَ رَأْسِهِ رَكَعَتَيْنِ... وَإِنْ شِئْتَ صَلَّيْتَ خَلْفَ الْقَبْرِ وَعِنْدَ
رَأْسِهِ أَفْضَلُ، فَإِذَا فَرَغْتَ فَصَلِّ مَا أَحْبَبْتَ إِلَّا أَنْ رَكَعَتَيِ الزِّيَارَةِ لَا بُدَّ
مِنْهُمَا عِنْدَ كُلِّ قَبْرِ.^۱

دو رکعت نماز نزد سر مبارک می خوانی. و اگر خواستی پشت قبر
می خوانی، اگرچه نزد سر مبارک خواندن افضل است. هنگامی که
از نماز زیارت فارغ شدی هر چه خواستی نماز بخوان، اما دو رکعت
نماز زیارت را نزد هر قبری بخوان.

یک- نماز زیارت معصومان علیهم السلام

روایات فراوانی درباره نماز زیارت چهارده معصوم علیهم السلام، حتی اگر از
دور باشد وارد شده است که برخی از آنها از نظر سندی صحیح هستند.
روایاتی هم هستند که بعد از زیارت قبر معصوم از نزدیک، سفارش به
نماز زیارت می کنند. در زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده است که بعد
از زیارت نماز بخوان:

تُصَلِّي صَلَاةَ الزِّيَارَةِ، وَصَفْتُهَا أَنْ تُنَوِّيَ بِقَلْبِكَ أَصَلِّي صَلَاةَ الزِّيَارَةِ
مَنْدُوبًا قُرْبَةً إِلَى اللَّهِ تَعَالَى.^۲

نماز زیارت می خوانی و شیوه آن این است که در قلبت نیت

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ۲۴۰.

۲. ابن مشهدی، المزار الکبیر، ص ۶۹.

می‌کنی که نماز زیارت استجابی می‌خوانم برای تقرب به پروردگار بزرگ.

در آداب زیارت حضرت زهرا علیها السلام روایت شده است: «ثُمَّ تُصَلِّي صَلَاةَ الزِّيَارَةِ وَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تُصَلِّيَ صَلَاتَهَا فَافْعَلْ»؛^۱ «سپس نماز زیارت می‌خوانی و اگر می‌توانی نماز فاطمه زهراء علیها السلام را بخوانی این کار را بکن».

همچنین در آداب زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام روایت شده است:

وَ عِنْدَ الرَّأْسِ فَصَلِّ رُكْعَتَيْنِ... وَ تَقُومُ تُصَلِّي أَرْبَعَ رُكْعَاتٍ تَقْرَأُ فِيهَا بِمِثْلِ مَا قَرَأْتَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ؛^۲

نزد سر مبارک دو رکعت نماز می‌خوانی... پس برمی‌خیزی و چهار رکعت مانند دو رکعت قبل می‌خوانی.

در زیارت ائمه بقیع روایت شده است: «وَصَلِّ لِكُلِّ إِمَامٍ رُكْعَتَيْنِ زِيَارَةً».^۳

امام صادق علیه السلام در زیارت امام حسین علیه السلام فرمود: «ثُمَّ صَلِّ عِنْدَهُ رُكْعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِيهِمَا يَسَّ وَ الرَّحْمَنَ»؛^۴ دو رکعت نماز بخوان و در هر رکعت سوره «یس» و «الرحمن» را بخوان.

همچنین در زیارت سایر معصومان علیهم السلام به نماز زیارت سفارش شده است.^۵

۱. ابن طاووس، *إقبال الأعمال*، ج ۲، ص ۶۲۵.

۲. مفید، *کتاب المزار*، ص ۸۳ - ۸۴.

۳. شهید اول، *المزار*، ص ۲۵.

۴. ابن قولویه، *کامل الزیارات*، ص ۲۱۴.

۵. همان، ص ۳۱۵؛ ص ۲۱۳؛ ص ۳۱۴.

در زیارت معصومان علیهم السلام از راه دور هم به نماز زیارت تصریح شده است. امام صادق علیه السلام فرمود:

إِذَا بَعُدْتَ بِأَحَدِكُمْ الشُّقَّةُ وَ نَأَتْ بِهِ الدَّارُ فَلْيَعْمَلْ أَعْلَى مَنْرِلِهِ وَ لِيُصَلِّ رَكَعَتَيْنِ وَ لِيُومِ بِالسَّلَامِ إِلَى قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِلُ إِلَيْنَا؛^۱

هرگاه راه یکی از شما دور بود و سفر سخت، بر بلندای منزل خویش برود و دو رکعت نماز بخواند و با سلام به سوی قبرهای ما اشاره کند. حتماً این سلام به ما می‌رسد.

دو- نماز زیارت غیر معصوم

در منابع روایی برای زیارت امامزادگان غیر معصوم، شهدا، اصحاب معصومان و اولیای خدا به خواندن نماز بعد از زیارت آنان توصیه شده است. البته نه به نیت زیارت.

درباره نماز زیارت ابراهیم فرزند رسول خدا صلی الله علیه و آله گفته شده است: وقتی از حرم ائمه خارج شدی به نزد قبر ابراهیم علیه السلام برو و آن را زیارت کن و نماز زیارت بخوان: «وَ يُصَلِّي رَكَعَتِي الزِّيَارَةَ مُنْذُوبًا قُرْبَةً إِلَى اللَّهِ».^۲

در زیارت امام حسین علیه السلام روایت شده که نزد قبر علی بن حسین علیه السلام می‌آیی و آن را می‌بوسی و سلام می‌کنی و سپس «تُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ وَ تُكَبِّرُ بَعْدَهُمَا مِنَ الصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ وَ آلِهِ».^۳

۱. کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۵۸۷.

۲. ابن مشهدی، المزار الکبیر، ص ۹۰.

۳. همان، ص ۴۳۲.

در زیارت حضرت حمزه نماز زیارت سفارش شده است: «فَصَلِّ عِنْدَ قُبُورِ الشُّهَدَاءِ».^۱

در زیارت حضرت ابوالفضل (ع) آمده است: «ثُمَّ انْحَرِفْ إِلَى عِنْدِ الرَّأْسِ فَصَلِّ رُكْعَتَيْنِ».^۲

در این روایات سخن از نماز زیارت نیست، بلکه توصیه شده که دو رکعت نماز بخوانید. اما به چه نیتی؟ بیان نکرده‌اند.

از آیه الله بهجت درباره نیت نماز زیارت برای امامزادگان استفتا شد. ایشان در پاسخ نوشتند: هر جا نماز زیارت وارد شده است، به نیت نماز زیارت خوانده شود. اما اگر نماز زیارت وارد نشده است، به نیت رجا و هدیه ثواب آن به مزور بخواند.^۳

با توجه به مجموع روایات وارده شده می‌توان گفت: بعد از زیارت معصومان (ع) و انگشت‌شماری از پیامبرزادگان و امام زادگان^۴ به نماز زیارت تصریح شده است. بنابراین می‌توان نماز را به نیت نماز زیارت اقامه کرد. اما برای سایر امامزادگان و شهدا و اولیای خدا نماز با نیت هدیه و امید رسیدن به ثواب خوانده می‌شود؛ زیرا در روایاتی که دستور به نماز برای امامزادگان و شهدا داده شده آمده است «فَصَلِّ رُكْعَتَيْنِ»؛^۵ «دو رکعت نماز می‌خوانی»، و تصریح به «نماز زیارت» نشده است.

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۲۴.

۲. مفید، کتاب المزار، ص ۱۲۳.

۳. بهجت، استفتائات، ج ۲، ص ۱۱۱.

۴. کفعمی، المصباح، ص ۵۰۳ - ۵۰۵.

۵. کتاب المزار، ص ۱۲۳؛ طوسی، مصباح‌المتجهج، ج ۲، ص ۷۲۶.

سه- ویژگی‌های نماز زیارت

اول- رکعات نماز زیارت

با توجه به منابع روایی، کتاب‌های مزارات و فتاوی فقها درباره تعداد رکعات نماز زیارت، اقوال گوناگون است: برخی از آنها تصریح به دو رکعت دارد.^۱ برخی دیگر چهار، شش و هشت^۲ رکعت را ذکر کرده‌اند. در روایات اقل نماز زیارت را دو رکعت و بیش از آن را سبب رسیدن به فضیلت بیشتر بیان کرده‌اند.^۳

دوم- کیفیت نماز زیارت

در بسیاری از روایاتی که در بیان نماز زیارت وارد شده، سخنی از سوره‌ای خاص به میان نیامده است و بسیاری از بزرگان نیز یا سوره‌ای خاص را ذکر نکرده‌اند یا تصریح نموده‌اند که می‌توان هر سوره‌ای را خواند. در برخی روایات هم به سوره‌های خاصی مثل «الرحمن»، «یس»، «احزاب» و «منافقین» اشاره شده است. در بعضی روایات هم به خواندن سوره «قدر» و «اخلاص» توصیه شده است.^۴

از بیشتر روایات و سخن بزرگان استفاده می‌شود که در هر رکعت حمد و هر یک از سوره‌های قرآن را می‌توان خواند.

۱. شهید اول، ذکر الشیعة، ج ۴، ص ۲۸۷؛ صاحب جواهر، جواهر الکلام، ج ۱۲، ص ۱۸۱ - ۱۸۲.

۲. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۴، ص ۵۸۰.

۳. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۲۸۹ - ۲۹۰؛ طوسی، مصباح‌المتجهد، ج ۱، ص ۲۹۰.

۴. مفید، المزار، ص ۸۴.

سوم- مکان نماز زیارت

نماز زیارت از راه دور همانند خود زیارت سفارش شده بالای بلندی خوانده شود.^۱ اما در خصوص نماز زیارت از نزدیک روایات متعدد است. بعضی روایات مکان خاصی برای آن تعیین نکرده‌اند.^۲ در بعضی روایات به اقامه نماز بالای سر تصریح شده است: «صلِّ عند راسه»^۳ و «صلِّ عند رأس قبر الحسين (عليه السلام)».^۴ در بعضی دیگر از روایات به اقامه نماز پشت قبر تصریح شده، ولی بالای سر را افضل دانسته‌اند. «وان شئت صلّيت خلف القبر و عند راسه افضل»^۵؛ «و اگر خواستی پشت قبر نماز بخوان، ولی بالای سر بهتر است».

از مجموع روایات استفاده می‌شود: در صورت امکان و نبود مزاحمت و آزار دیگران، نماز زیارت بالای سر پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و سایر معصومان عَلَيْهِمُ السَّلَام خوانده شود، و در صورت مزاحمت و شلوغی بهتر است پشت قبر و هر جای از حرم که ممکن شد، حتی بیرون از زیارتگاه خوانده شود.^۶ امام رضا عَلَيْهِ السَّلَام درباره نماز زیارت پدرشان موسی بن جعفر عَلَيْهِ السَّلَام فرمودند: «صَلُّوا فِي الْمَسْجِدِ حَوْلَهُ»^۷؛ «در مسجدهای اطراف قبر شریف نماز بخوانید».

۱. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۴، ص ۵۷۹.

۲. ابن مشهدی، المزار الکبیر، ص ۹۲، ۴۳۳، ۵۵۴.

۳. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۲۴۰؛ مفید، کتاب المزار، ص ۱۲۳.

۴. کامل الزیارات، ص ۲۴۴.

۵. همان، ص ۲۴۰.

۶. مفید، المقنعة، ص ۲۱۲؛ صاحب جواهر، جواهر الکلام، ج ۲۰، ص ۱۰۲.

۷. کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۱۰۲ و ۵۷۸.

چهارم- زمان نماز زیارت

درباره اقامه نماز زیارت قبل و یا بعد از زیارت، بین زیارت از راه دور و نزدیک، روایات قائل به تفصیل شده‌اند. بنابر بعضی روایات و سخن بزرگان در زیارت معصومان علیهم‌السلام از راه دور، نماز زیارت مقدم می‌شود. امام صادق علیه‌السلام فرمود:

إِذَا بَعُدَتْ بِأَحَدِكُمْ الشُّقَّةُ وَتَأْتِي بِهِ الدَّارُ فَلْيَعْمَلْ أَعْلَىٰ مَنْزِلِهِ وَلْيَصِلْ رُكْعَتَيْنِ وَلْيُؤْمِرَ بِالسَّلَامِ إِلَىٰ قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِلُ إِلَيْنَا^۱

هرگاه راه یکی از شما دور بود و سفر سخت، بر بلندای منزل خویش برود و دو رکعت نماز بخواند و با سلام به سوی قبرهای ما اشاره کند. حتماً این سلام به ما می‌رسد.

اما در خصوص اقامه نماز زیارت از نزدیک توصیه شده که بعد از زیارت خوانده شود. امام رضا علیه‌السلام فرمود:

مُجْزِبِكِ فِي الزِّيَارَةِ لِكُلِّ إِمَامٍ أَنْ تَقُولَ: السَّلَامُ عَلَيَّ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ وَ أَصْغِيَاءِهِ... ثُمَّ تُصَلِّيْ صَلَاةَ الزِّيَارَةِ وَ تَدْعُو بَعْدَهَا بِمَا شِئْتَ وَ قَدْ تَمَّتْ زِيَارَتُكَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ^۲

کفایت می‌کند در زیارت هر امامی (این گونه سلام بدهی) بگویی: سلام بر اولیای خدا و برگزیدگانش... و بعد از زیارت، نماز زیارت را بخوانی و بعد از آن هر چه می‌خواهی دعا کنی. به تحقیق که زیارت تو تمام شده است ان شاء الله.

۱. کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۵۸۷.

۲. مفید، المقنعة، ص ۴۸۸.

پنجم- نماز محاذی و جلوتر از قبر امام

از روایاتی که به اقامه نماز بالای سر توصیه می‌کند، استفاده می‌شود که محاذات امام علیه السلام نماز خواندن اشکال ندارد. بسیاری فقها هم نماز محاذی امام را جایز دانسته‌اند.^۱ اما بعضی فقها از اقامه نماز محاذی امام منع کرده‌اند؛ زیرا این عمل را بی‌ادبی به امام شمرده‌اند^۲ و یا در صورتی که بی‌ادبی محسوب شود از آن منع کرده‌اند.^۳

اما جلوتر از امام نماز خواندن در روایتی منع شده است. طبرسی در الاحتجاج از امام زمان علیه السلام در روایتی مرسل آورده که جایز نیست مقلّم بر امام یا راست و چپ امام نماز خواند؛ زیرا کسی مقلّم و یا مساوی بر امام نمی‌شود.^۴

صاحب العروة الوثقی^۵ و آیه الله فاضل^۶ اقامه نماز جلوتر از قبر معصومان علیهم السلام را جایز نمی‌دانند. امام خمینی علیه السلام آن را جایز دانسته‌اند،^۷ ولی اگر بی‌احترامی باشد حرام شمرده‌اند. اگر چه نماز باطل نیست.^۸

۱. آقا ضیاء الدین عراقی، محقق خوانساری، آیه الله بروجردی، امام خمینی، آیه الله خوئی و ...

(یزدی، العروة الوثقی مع تعلیقات، ج ۲، ص ۳۸۴)

۲. فاضل لنکرانی، العروة الوثقی مع تعلیقات، ج ۲، ص ۳۸۴.

۳. مکارم شیرازی (یزدی، العروة الوثقی مع تعلیقات، ج ۲، ص ۳۸۴)

۴. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۵، ص ۱۶۱.

۵. العروة الوثقی مع تعلیقات، ج ۲، ص ۳۸۴.

۶. همان

۷. امام خمینی، تحریر الوسيلة، ج ۱، ص ۲۷۱؛ العروة الوثقی مع تعلیقات، ج ۲، ص ۳۸۴.

۸. مراجع تقلید، توضیح المسائل مع تعلیقات، ج ۱، ص ۴۹۴.

برخی دیگر از مراجع، که به *عروة الوثقی* حاشیه زده‌اند، در صورتی که بی‌احترامی نباشد جایز دانسته‌اند.^۱

ششم- هدیه کردن نماز

همان‌گونه که قبلاً گفته شد، امام‌زادگانی که برای زیارت آنها به نماز زیارت توصیه نشده، نمی‌شود قبل یا بعد از زیارت آنها به نیت زیارت نماز خواند، بلکه نماز، یا به نیت اهدای ثواب خوانده می‌شود و یا بعد از اقامه نماز ثواب آن به آن مزور و یا هر فرد دیگری اهدا می‌گردد.^۲

م) دعا کردن با ادعیه مأثوره

از آداب دیگری که برای زیارت بیان شده دعا و راز و نیاز با خداوند با دعاهای مأثور از معصومان علیهم‌السلام است و در صورت عدم امکان، هر چه می‌تواند در جهت توفیق بندگی خداوند و آمرزش گناهان و هدایت الهی و جلب رضایت خدا دعا کند.

شهید اول در *الدروس* تصریح کرده است که بعد از آنکه زیارتنامه را رو به ضریح و پشت به قبله خواند، گونه راست خود را بر ضریح بگذارد و متضرعانه دعا کند و سپس گونه چپ خود را بگذارد و خدا را به حق خودش و به حق قرآنش^۳ و به حق صاحب قبر قسم دهد و از خدا بخواهد که او را از شفاعت‌شدگان قرار دهد و در دعا اصرار و پافشاری

۱. یزدی، *العروة الوثقی* مع تعلیقات، ج ۲، ص ۳۸۴.

۲. سبزواری، *مهذب الاحکام*، ج ۱۹، ص ۱۷۲ و ۱۷۵.

۳. فیض کاشانی، *النخبة*، ص ۱۷۲.

کند^۱ و دعاهای خود را عمومی قرار دهد؛ زیرا به اجابت نزدیک‌تر است.^۲ پس رو به قبله کند و دعاهای مأثور را بخواند.^۳

(ن) تلاوت قرآن و هدیه به مزور

شیخ مفید یکی از آداب زیارت را خواندن قرآن بیان کرده است؛ «... وَ ذَكَرِ اللَّهَ تَعَالَى بِتِلَاوَةِ الْقُرْآنِ وَ الدُّعَاءِ وَ الإِسْتِغْفَارِ»؛^۴ «و ذکر خدا را بگو با خواندن قرآن و دعا و استغفار».

شهید اول در *الدروس* یکی از آداب زیارت را تلاوت قرآن و هدیه آن به روح مزور بیان کرده است.^۵

کاشف الغطاء در کتاب *المختصر* در آداب زیارت حضرت حمزه می‌نویسد: «و تقرأ شيئاً من القرآن و تهدي ثواب الجميع لهم».^۶ همچنین در زیارت حضرت خدیجه عليها السلام می‌نویسد: «و إن شئت أن تقرأ شيئاً من القرآن و تهدي ثوابه لها».^۷

این دستور بزرگان نسبت به قرآن دو علت دارد: یکی هدیه کردن ثواب قرآن کریم به مزور؛ دوم مأنوس شدن زائر با قرآن. زائری که به

۱. شهید اول، *الدروس*، ج ۲، ص ۲۳.

۲. مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۹۷، ص ۱۳۵.

۳. *الدروس*، ج ۲، ص ۲۳.

۴. مفید، *کتاب المزار*، ص ۸۵.

۵. *الدروس*، ج ۲، ص ۲۳.

۶. کاشف الغطاء، *المختصر من مرشد الأنام*، ص ۱۳۰.

۷. همان، ص ۱۳۶.

زیارت عدل قرآن، یعنی اهل بیت علیهم السلام آمده^۱ باید با قرآن مأنوس باشد. اگر مأمور به خواندن زیارتنامه شده، مأمور به خواندن قرآن هم شده است. هر یک از این دو جدای از دیگری انسان را به سر منزل مقصود نمی‌رساند.

حرم‌های اهل بیت علیهم السلام از مکان‌هایی است که زائر هر چه می‌تواند باید از تلاوت قرآن بهره ببرد.

قرآن کریم سفارش می‌کند که حتی اگر در موقعیت‌هایی قرار گرفتید که به ظاهر، فرصت، انگیزه و حال بهره‌گیری از قرآن را ندارید باز هم از تلاوت قرآن غافل نشوید:

﴿فَاقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَ
 آخْرُونَ يُضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَلْتَمِعُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ آخْرُونَ يُقَاتِلُونَ
 فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ﴾^۲

اکنون آنچه برای شما میسر است قرآن بخوانید. او می‌داند که گروهی از شما بیمار خواهند بود و دیگر برای به دست آوردن فضل الهی (کسب روزی) به سفر می‌روند. و گروهی دیگر در راه خدا جهاد می‌کنند (و از تلاوت قرآن بازمی‌مانند). پس هر چه برایتان ممکن است از آن تلاوت کنید.

۱. «إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ النَّقْلَيْنِ، أَلَا إِنَّ أَحَدَهُمَا أَكْبَرُ مِنَ الْآخَرِ: كِتَابَ اللَّهِ حَتَّىٰ مَمْدُودٌ مِنَ السَّاءِ إِلَى الْأَرْضِ، وَ عَشْرَتِي أَهْلَ بَيْتِي، وَ إِنَّمَا لَنْ يُفْتَرِقَا حَتَّىٰ يَرْدَا عَلَيَّ الْحَوْضَ». (علی بن موسی، صحیفه الإمام الرضا علیه السلام، ص ۵۹؛ صدوق، عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۳۱؛ طوسی، الأمالی، ص ۲۵۵)

در زیارت معصومان علیهم‌السلام به تلاوت بعضی از سوره‌ها توصیه شده است. در حرم‌های معصومان علیهم‌السلام همراه با نماز زیارت، تلاوت سوره «الرحمن»، «یس»، «قدر» و «آیه الكرسي»^۲ سفارش شده است. در روایات خواندن این سوره‌ها و آیات از فضیلت بیشتری برخوردار است.^۳

س) کمک به فقرای مجاور مزور

یکی دیگر از آداب زیارت، کمک به نیازمندان مجاور و ساکن در شهرهای مزارهای معصومان علیهم‌السلام است. غزالی در آداب زیارت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌نویسد: «وَلْيَتَصَدَّقْ عَلَىٰ جِيرَانِ رَسُولِ اللَّهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بِمَا قَدَرَ عَلَيْهِ»^۴ «به همسایگان رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آنچه برایش مقدور است صدقه بدهد». اگرچه برای این ادب زیارت علت خاصی اقامه نشده، ولی از عموماً آیات و روایات می‌توان اولویت احسان به فقرای مجاور حرم رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ائمه معصوم علیهم‌السلام را استفاده کرد.

ع) دعا برای توفیق مجدد

از دیگر آداب زیارت اعتبار مقدس دعا برای توفیق زیارت مجدد مزور است.^۵ در روایات و زیارتنامه‌ها به این موضوع تصریح شده است.

۱. مفید، کتاب المزار، ص ۸۳.

۲. همان، ص ۹۰ و ۹۰.

۳. ابن مشهدی، المزار الکبیر، ص ۶۹.

۴. شهید اول، الدروس، ج ۲، ص ۲۴؛ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۷، ص ۱۳۵.

۵. غزالی، احیاء العلوم، ج ۱، ص ۵۸۸.

۶. همان، ص ۲۶۱.

در روایت مستند معاویه بن عمار از امام صادق علیه السلام آمده است که هنگام وداع با قبر رسول خدا صلی الله علیه و آله از خداوند بخواهد که این، سفر آخر او نباشد.

در برخی نقل‌ها آمده است که پس از زیارت این گونه دعا کند:

اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلُهُ آخِرَ الْعَهْدِ مِنْ زِيَارَتِي قَبْرِ نَبِيِّكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِنْ تَوَفَّيْتَنِي قَبْلَ ذَلِكَ فَإِنِّي أَشْهَدُ فِي مَمَاتِي عَلَى مَا أَشْهَدُ عَلَيْهِ فِي حَيَاتِي أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُكَ وَ رَسُولُكَ؛^۱

ابن ولید از امام کاظم علیه السلام روایت می‌کند که در دعای وداع با قبر

امیرالمؤمنین علیه السلام از خدا بخواه که این زیارت آخرین زیارت تو نباشد:

وَ لَا تَجْعَلُهُ آخِرَ الْعَهْدِ مِنْ زِيَارَتِهِ، فَإِنْ جَعَلْتَهُ فَأَحْسُرُنِي مَعَ هَؤُلَاءِ الْمُسَمِّينَ الْأَيْمَةَ.^۲

ف) خروج از حرم بعد از زیارت

یکی دیگر از آداب زیارت آن است که بعد از زیارت، زود از حرم خارج شود. این عمل، هم موجب حرمت نهادن بیشتر به مزور می‌شود و هم بر شوق زائر برای مراجعه بعدی می‌افزاید.^۳

عبادت پروردگار و از جمله آنها زیارت خانه خدا و زیارت قبور اولیای خدا باید با شوق و رغبت صورت گیرد. ماندن زیاد در حرم شوق و رغبت را کم می‌کند و کسالت می‌آورد. عبادت از روی کسالت ارشمند

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۲۶؛ کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۵۶۳.

۲. کامل الزیارات، ص ۴۶؛ صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۵۹۱.

۳. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۷، ص ۱۳۵.

و تأثیرگذار نخواهد بود. قرآن کریم منافقان را مذمت کرده، می‌فرماید: ﴿وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَى﴾^۱ «نماز به‌جا نمی‌آورند جز با کسالت».

ص) زیارت به نیابت از پدر و مادر و دوستان

معمولاً دوستان و نزدیکان سفارش می‌کنند که به زیارت می‌روی به جای ما هم زیارت کن و نماز بخوان، و یا خود زائر تصمیم می‌گیرد برای پدر و مادرش زیارت کند و نماز بخواند. در روایات دلایلی بر جواز این کار و نحوه انجامش وارد شده است.

علی بن ابراهیم حضرمی از امام کاظم علیه السلام در باره همین موضوع سؤال کرد. حضرت امام موسی بن جعفر علیه السلام فرمود:

هرگاه به مکه رفتی و اعمال خود را انجام دادی، هفت دور گرد خانه خدا طواف کن و دو رکعت نماز بخوان، سپس بگو: خدایا، این طواف و نماز از جانب پدر و مادر، همسر، فرزندان، وابستگان و همشهریانم باشد.... همچنین هنگامی که به زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله آمدی دو رکعت نماز بخوان و نزد سر مبارک رسول خدا صلی الله علیه و آله بایست و بگو: سلام بر تو ای رسول خدا صلی الله علیه و آله از جانب پدر و مادر، همسر، فرزندان، وابستگان و همه همشهریانم.^۲

ق) زیارت وداع هنگام قصد بازگشت

یکی دیگر از آداب مستحب در زیارت خانه خدا و حرم‌های مقدس

۱. توبه: ۵۴.

۲. کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۳۱۶؛ طوسی، التهذیب، ج ۶، ص ۱۰۹.

معصومان علیهم السلام و امام زادگان، خواندن «زیارت وداع» یا خداحافظی است.^۱ خداحافظی از یک شخصیت محبوب، هنگام پایان دیدار و ترک حضور او یکی از آداب دیدار و نشانه‌های حرمت نهادن به اوست. معمولاً در این خداحافظی‌ها، ضمن سپاس از برخورداری از نعمت دیدار و تأکید بر علاقه و محبت و خوشحالی از فرصت دیدار و بهره‌های زیارت و قول و قرار برای دیدارهای بعدی یا دعوت به بازدید یا درخواست زیارت‌های مکرر، با گرمی و مهربانی، از یکدیگر خداحافظی می‌کنند.

زیارت وداع از مستحبات زیارت خانه خدا شمرده شده است.^۲ شیخ طوسی در کتاب *الخلافة* خود بر زیارت وداع ادعای اجماع کرده است.^۳ اهل تسنن زیارت وداع را جایگزین طواف نساء شمرده و به وجوب آن فتوا داده‌اند.^۴

از آداب زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله زیارت وداع شمرده شده است. غزالی درباره آداب زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌نویسد: «یودّع رسول الله صلی الله علیه و آله ویسأل الله عز وجل أن یرزقه العودة إلیه».^۵

در منابع شیعه هم به این موضوع در روایات معتبر تصریح شده

۱. شهید اول، *الدروس*، ج ۲، ص ۲۳؛ فیض کاشانی، *النخبة*، ص ۱۷۲؛ سبزواری، *مهذب الأحکام*، ج ۱۵، ص ۵۰.

۲. کلینی، *الکافی*، ج ۴، ص ۵۳۱؛ طوسی، *تهذیب الأحکام*، ج ۵، ص ۲۸۰؛ صدوق، *من لا یحضره الفقیه*، ج ۲، ص ۶۴۶؛ ابن طاووس، *فرحة العری*، ص ۴۶؛ مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۱۸، ص ۲۶۳.

۳. طوسی، *الخلافة*، ج ۲، ص ۳۶۳.

۴. *الکافی*، ج ۹، ص ۶۰.

۵. غزالی، *احیاء العلوم*، ج ۱، ص ۲۶۱.

است. در حسنه معاویه بن عمّار دعای خاصی برای زیارت وداع نقل شده که در بخشی از آن آمده است:

«اللهم لاتجعله آخر العهد من زیارة نبيك ﷺ، و إن توفيتني فآتي اشهد في مماتي على ما اشهد عليه في حياتي؛^۱

خداونداندا، این را آخرین زیارت من از قبر پیامبرت - که درود بر او و خاندانش باد - قرار مده، و اگر مرا از دنیا بردی من بر آنچه در حال حیاتم به آن شهادت داده‌ام پس از مرگ هم بر همان شهادت می‌دهم.

(ر) عهد و پیمان با مزور

زیارت تجدید عهد و پیمان با مزور است. امام رضا علیه السلام فرمود:

إِنَّ لِكُلِّ إِمَامٍ عَهْدًا فِي عُنُقِ أَوْلِيَائِهِ وَ شِيعَتِهِ وَ إِنَّ مِنْ تَمَامِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَ حُسْنِ الْأَدَاءِ زِيَارَةَ قُبُورِهِمْ. فَمَنْ زَارَهُمْ رَغْبَةً فِي زِيَارَتِهِمْ وَ تَصَدِيقًا بِمَا رَغَبُوا فِيهِ كَانَ أَتَمَّتْهُمْ شَفَعَاءُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛^۲

برای هر امامی بر عهده دوستان او عهد و پیمانی است و از تمام وفاء به این عهد و خوب اداء کردن آن زیارت قبور ایشانشان است. پس کسی که ایشان را زیارت کند درحالی که با رغبت به زیارت آنان برود و تصدیق کننده آن چیزی باشد که تمایل دارد. امامان آنها شفاعت کننده آنان در روز قیامت خواهند بود.

این عهد و پیمان باید بر انجام دستورات الهی و حرکت در جهت

۱. کلینی، الکافی، ج ۴، ۵۶۳.

۲. همان، ۵۶۷.

رضای پروردگار باشد. زائر باید با امام خود عهد کند که به جز مسیر حق نرود، به غیر حق نگوید و جز رضای آنان راهی نپوید.

۵. قرائت زیارتنامه‌های مأثور

زیارت به معنای قصد و حضور در کنار مزور است.^۱ انسان‌ها وقتی در کنار محبوب خود قرار می‌گیرند با او گفت‌وگو می‌کنند. در زیارت اولیای خدا چون ادب حضور اقتضا دارد تا با معرفت بیشتر و آداب کامل‌تر گفت‌وگو کنیم متون خاصی بیان شده که به «زیارتنامه» معروف است. زیارتنامه‌ها به دو دسته مأثور و غیر مأثور تقسیم می‌شوند. «زیارتنامه‌های مأثور» آن دسته از زیارتنامه‌ها هستند که برای زیارت امامان معصوم علیهم‌السلام و فرزندان آنها توسط معصومان علیهم‌السلام انشا و در منابع معتبر نقل شده است.^۲ «زیارتنامه‌های غیر مأثور» آن دسته از زیارتنامه‌ها هستند که با اقتباس از مفاهیم زیارتنامه‌های مأثور توسط علمای شیعه تدوین گردیده و در زیارت امامزادگان لازم التعظیم قرائت می‌شود. همه معصومان علیهم‌السلام و اندکی از امامزادگان دارای زیارتنامه مأثور هستند.^۳ در منابع روایی توصیه شده است در زیارت معصومان علیهم‌السلام ادعیه و زیارتنامه‌های مأثور قرائت شود.^۴ زیارتنامه‌های مأثور به دو دسته تقسیم می‌شوند:

۱. ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۳، ص ۳۶.

۲. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۴، ص ۵۴۸.

۳. مجلسی، روضة المتقین، ج ۵، ص ۵۵۸.

۴. وسائل الشیعة، ج ۱۴، ص ۴۹۰.

الف) زیارتنامه‌های خاص

تعدادی از زیارتنامه‌ها مخصوص معصوم خاصی روایت شده است و با آن فقط همان معصوم زیارت می‌شود که به «زیارات خاص» مشهورند.

یک- زیارت‌های خاص امام علی علیه السلام

برای زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام زیارتنامه‌های خاص و برای روز خاص

وارد شده که عبارتند از:

۱. زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام در روز غدیر؛^۱
۲. زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام در روز هفده ربیع‌الاول؛^۲
۳. زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام در شب و روز مبعث.^۳

دو- زیارت‌های خاص امام حسین علیه السلام

۱. زیارت امام حسین علیه السلام در روز عاشورا؛^۴
۲. زیارت امام حسین علیه السلام در روز اربعین؛^۵
۳. زیارت امام حسین علیه السلام در روز نیمه ماه رجب؛^۶
۴. زیارت امام حسین علیه السلام در روز نیمه ماه شعبان؛^۷

۱. ابن طاووس، *اقبال الاعمال*، ج ۲، ص ۳۰۶.

۲. همان، ج ۳، ص ۱۳۰.

۳. ابن طاووس، *مصباح الزائر*، ص ۱۷۶.

۴. طوسی، *تهذیب الاحکام*، ج ۶، ص ۵۱.

۵. همان، ص ۱۱۳.

۶. همان، ص ۴۸.

۷. همان، ص ۵۱.

۵. زیارت امام حسین علیه السلام در شب قدر؛^۱
۶. زیارت امام حسین علیه السلام در شب عید فطر؛^۲
۷. زیارت امام حسین علیه السلام در شب عرفه؛^۳
۸. زیارت امام حسین علیه السلام در شب و روز جمعه.^۴

سه- زیارت‌های خاص امام کاظم علیه السلام

برای امام کاظم علیه السلام دو زیارت مخصوص نقل شده است:

۱. زیارت اول که سید بن طاووس نقل کرده است.^۵
۲. زیارت دوم زیارتی که ابن مشهدی نقل کرده است.^۶

چهار- زیارت‌های خاص امام جواد علیه السلام

برای امام جواد علیه السلام سه زیارت نقل شده است:

۱. زیارتی که شیخ صدوق نقل کرده؛^۷
۲. زیارت منقول از ابن مشهدی؛^۸
۳. زیارت منقول از سید بن طاووس.^۹

۱. اقبال، ج ۱، ص ۳۸۳.

۲. همان، ج ۶، ص ۵۱.

۳. طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۵۱.

۴. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۳۴۱.

۵. ابن طاووس، مصباح الزائر، ص ۳۷۷.

۶. ابن مشهدی، المزار الکبیر، ص ۵۳۶.

۷. شیخ صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۶۰۱.

۸. المزار الکبیر، ص ۵۳۸.

۹. مصباح الزائر، ص ۳۹۵.

شیخ مفید و ابن مشهدی برای امام کاظم و امام جواد علیهما السلام یک زیارت مشترک روایت کرده‌اند.^۱

پنج- زیارت خاص امام هادی علیه السلام و امام حسن عسکری علیه السلام

سید بن طاووس برای امام هادی علیه السلام^۲ و امام حسن عسکری علیه السلام^۳ زیارتنامه‌های خاصی نقل کرده است. همچنین ابن قولویه برای این دو امام علیهما السلام زیارتنامه مشترکی نقل کرده است.^۴

ب) زیارتنامه‌های مطلق

بعضی از زیارتنامه‌ها به امام خاص و زمان و مکان خاصی اختصاص ندارد و برای زیارت هر یک از معصومان علیهم السلام می‌توان قرائت کرد. از این زیارتنامه‌ها به زیارت «جامعه» یا زیارتنامه‌های مطلق یاد می‌شود. اما بعضی زیارتنامه‌های مطلق اگرچه به زمان و مکان خاصی اختصاص ندارد، ولی برای زیارت معصوم خاصی قرائت می‌شود؛ مانند زیارت عاشورا که مخصوص امام حسین علیه السلام است، ولی در هر زمان و مکانی خوانده می‌شود. ما در اینجا مشهورترین زیارتنامه‌های مطلق را، که معصومان علیهم السلام و بزرگان دین بر آن تأکید کرده و از نظر سند و محتوا تأیید شده‌اند، معرفی می‌کنیم:

۱. مفید، *المزار*، ص ۱۰۷.

۲. ابن طاووس، *مصباح الزائر*، ص ۴۰۴.

۳. همان، ص ۴۰۹.

۴. ابن قولویه، *کامل الزیارات*، ص ۵۲۰.

یک- زیارت امین الله

یکی از زیارتنامه‌های مأثور، که در زیارت همه معصومان علیهم‌السلام قرائت آن سفارش شده زیارت امین الله است.^۱ علامه مجلسی این زیارتنامه را از نظر متن و سند بهترین زیارتنامه می‌داند.^۲ این زیارتنامه را امام باقر علیه‌السلام از پدرش امام سجاد علیه‌السلام نقل کرده است که در زیارت امیرالمؤمنین علیه‌السلام قرائت کرد.^۳

ابن قولویه این زیارتنامه را با سند خود از علی بن موسی الرضا علیه‌السلام از پدرش موسی بن جعفر علیه‌السلام و او از پدرش امام جعفر صادق علیه‌السلام و ایشان از پدرش امام باقر علیه‌السلام روایت کرده است که علی بن حسین علیه‌السلام قبر امیرالمؤمنین علیه‌السلام را زیارت نمود، کنار قبر ایستاد و گریه کرد و زیارت امین الله را خواند.^۴

ثقفی در کتاب *الغارات* و سید بن طاووس در کتاب *اقبال الاعمال* این زیارتنامه را با سند خود از جابر بن یزید جعفی از امام باقر علیه‌السلام روایت می‌کنند که علی بن حسین علیه‌السلام بعد از شهادت پدرش امام حسین علیه‌السلام مدتی از مردم کناره گرفت و در بادیه چادری موپین زده و در آن سکونت می‌کرد و پیوسته از آن محل بدون آنکه کسی باخبر شود به عراق می‌رفت و جدش امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام و پدرش اباعبدالله

۱. ابن قولویه، *کامل الزیارات*، ص ۹۲؛ طوسی، *مصباح‌المتجهد*، ص ۷۳۸.

۲. مجلسی، *بحارالانوار*، ج ۱۰۰، ص ۲۶۹.

۳. *کامل الزیارات*، ص ۹۲؛ *مصباح‌المتجهد*، ص ۷۳۸.

۳. همان.

۴. *کامل الزیارات*، ص ۳۹؛ *مصباح‌المتجهد*، ج ۲، ص ۷۳۸.

الحسین علیه السلام را زیارت می‌کرد.

امام باقر علیه السلام فرمود: (در یکی از سفرها پدرم) برای زیارت جدش امیرالمؤمنین علیه السلام به سوی عراق سفر کرد، در حالی که به‌جز من و دو شتری که بر آنها سوار بودیم کسی با ما نبود. هنگامی که به نجف (از اطراف کوفه) رسیدیم پدرم به نقطه‌ای از آن مکان رفت و گریست، تا جایی که محاسنش با اشک چشمانش تر شد. سپس شروع به خواندن زیارت امین الله کرد.^۱

امام باقر علیه السلام در اهمیت قرائت این زیارت فرمود:

مَا قَالَ أَحَدٌ مِنْ شِيعَتِنَا عِنْدَ قَبْرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام أَوْ عِنْدَ قَبْرِ أَحَدٍ مِنَ الْأَئِمَّةِ علیه السلام إِلَّا وَقَعَ (وَضَع) فِي دَرَجٍ مِنْ نُورٍ وَ طَبَعَ عَلَيْهِ بِطَابَعِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله حَتَّى يُسَلَّمَ إِلَى الْقَائِمِ علیه السلام فَيَلْقَى صَاحِبَهُ بِالْبُشْرَى وَ التَّحِيَّةِ وَ الْكِرَامَةِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى؛^۲

هیچ یک از شیعیان ما نزد قبر امیرالمؤمنین علیه السلام یا یکی از ائمه معصوم علیه السلام این زیارت را نمی‌خواند، مگر اینکه در طوماری از نور قرار می‌گیرد و حضرت محمد صلی الله علیه و آله آن را مهر می‌کند تا اینکه به‌دست حضرت قائم علیه السلام تقدیم شود و ان‌شاء الله با بشارت و سلام و بزرگواری صاحبش را ملاقات می‌کند.

تذکر: برای زیارت هر یک از معصومان علیه السلام که این زیارت قرائت می‌شود نام امیرالمؤمنین علیه السلام در فراز اول زیارتنامه «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ»

۱. ابن طاووس، *إقبال الأعمال*، ج ۱، ص ۴۷۰.

۲. طوسی، *مصباح المنتهجد*، ج ۲، ص ۷۳۸ - ۷۳۹.

برداشته می‌شود و نام و یا یکی از القاب معصومی که زیارت می‌شود قرار می‌گیرد.

دو- زیارت جامعه کبیره

یکی دیگر از زیارتنامه‌های مأثور و مطلق، که در هر زمان و در هر مکان و برای هر یک از معصومان علیهم‌السلام قرائت آن بسیار سفارش شده زیارت جامعه کبیره است. برخی محدثان این زیارت را جامع‌ترین، فصیح‌ترین و صحیح‌ترین زیارت بر شمرده‌اند.^۱

شیخ صدوق با سند خود از موسی بن عمران نخعی روایت می‌کند که به امام علی بن محمد هادی علیه‌السلام عرض کردم: «ای پسر پیامبر، به من سخنی بیاموز که هرگاه خواستم یکی از شما خاندان را زیارت کنم آن سخن بلیغ و کامل را بخوانم». امام هادی علیه‌السلام این زیارتنامه را با آداب خاص آن آموزش داد و فرمود:

(اگر به زیارت امام مشرف شدی) در حالی که غسل (زیارت) کرده‌ای، جلوی درب حرم بایست و شهادتین بگو: «أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ». هنگامی که داخل حرم شدی و قبر شریف امام را دیدی ۳۰ مرتبه بگو «اللَّهُ أَكْبَرُ»، سپس با آرامش و وقار و قدم‌های کوتاه نزدیک‌تر برو و باز هم ۳۰ مرتبه «اللَّهُ أَكْبَرُ» بگو. باز هم به قبر نزدیک‌تر شو و ۴۰ مرتبه «اللَّهُ أَكْبَرُ» بگو. پس از صد مرتبه «اللَّهُ أَكْبَرُ» زیارت جامعه کبیره را قرائت کن.^۲

۱. مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۴۴.

۲. شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۶۱۰ - ۶۱۷.

سه- زیارت عاشورا

استناد یک حدیث، زیارتنامه و یا دعا به معصوم باید مستند به احادیث معتبر و روایان موثق باشد تا از صدور آن به معصوم اطمینان حاصل شود. این اطمینان می‌تواند از بررسی سندی حاصل شود و یا متن روایت و دعا و زیارتنامه به گونه‌ای باشد که صدور آن از غیر معصوم ممکن نباشد. در این صورت می‌توان گفت که این سخن معصوم است. اطمینانی که از این راه حاصل می‌شود می‌تواند ما را به صدور آن از حجت بالغه الهی مطمئن سازد.^۱

زیارت عاشورا از زیارتنامه‌هایی است که هم از نظر متن و محتوا صدور آن از غیر معصوم محال به نظر می‌رسد و هم از نظر سند از دو منبع نقل شده است. شیخ طوسی در *مصباح‌المتهجد* و ابن قولویه در *کامل‌الزیارات*، زیارت عاشورا را نقل کرده‌اند.

شیخ طوسی با سند خود از صالح بن عقبه و سیف بن عمر از علقمة بن محمد حضرمی روایت می‌کند که به امام باقر علیه السلام عرض کردم: «دعایی به من آموزش دهید که اگر خواستم در روز عاشورا ابا عبدالله الحسین علیه السلام را از نزدیک زیارت کنم بخوانم، و دعای دیگری که اگر موفق به زیارت آن حضرت از نزدیک نشدم، آن را بخوانم». امام باقر علیه السلام فرمود:

يَا عَلْقَمَةُ، إِذَا أَنْتَ صَلَّيْتَ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ أَنْ تُؤْمِيَ إِلَيْهِ بِالسَّلَامِ فَقُلْ بَعْدَ
الإِيَاءِ إِلَيْهِ مِنْ بَعْدِ التَّكْبِيرِ هَذَا الْقَوْلَ.^۲

۱. جوادی آملی، *فناى مقرّبان*، ج ۱، ص ۸۷.

۲. طوسی، *مصباح‌المتهجد*، ج ۲، ص ۷۷۳.

ای علقمه، ابتدا با اشاره به آن حضرت سلام می‌کنی و پس از آن، دو رکعت نماز می‌خوانی و بعد از تکبیر، به سوی آن حضرت اشاره کن و این زیارت را بخوان.

این همان زیارت عاشورای معروف امام حسین علیه السلام است.

در ادامه، امام پاداش زیارت حضرت امام حسین علیه السلام را بیان و به علقمه فرمود: «اگر توانستی هر روز امام حسین علیه السلام را با این زیارت، زیارت کن که ثواب همه آنچه ذکر شد برای تو خواهد بود».^۱

شیخ طوسی در روایتی دیگر از محمد بن خالد طرابلسی، از سیف بن عمیره نقل می‌کند: پس از آنکه امام صادق علیه السلام از حیره به مدینه تشریف برد، با صفوان بن مهران جمال و جمعی از اصحاب به نجف اشرف رفتیم. پس از زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام، صفوان رو به سوی قبر شریف امام حسین علیه السلام کرد و گفت: امام حسین علیه السلام را از این ناحیه (بالای سر امیرالمؤمنین علیه السلام) زیارت کنید او گفت: من با امام صادق علیه السلام بودم که امام علیه السلام از اینجا امام حسین علیه السلام را (با متن زیارت علقمه بن محمد حصرمی) زیارت کرد و دو رکعت نماز در جایگاه سر مبارک امیرالمؤمنین علیه السلام خواند.

صفوان گفت: با مولا^۲ امام صادق علیه السلام به این مکان آمدیم و ایشان همان کاری را کردند که ما در زیارتمان کردیم و همان زیارت را خواند که ما خواندیم و مثل ما نماز خواند. سپس حضرت به من فرمودند: «يَا صَفْوَانَ، إِذَا حَدَّثَ لَكَ إِلَى اللَّهِ حَاجَةٌ فَرَزْ بِهَذِهِ الزِّيَارَةِ مِنْ حَيْثُ كُنْتَ»^۲

۱. طوسی، مصباح‌المتجهج، ج ۲، ص ۷۷۳.

۲. همان، ج ۲، ص ۸۷۱.

«ای صفوان، هرگاه حاجتی برایت نزد پروردگار پیش آمد هر جا بودی با این زیارت، زیارت کن».

در ادامه حضرت امام صادق علیه السلام فرمود: هرکس با این زیارت از نزدیک و یا از دور زیارت کند.

فَإِنِّي ضَامِنٌ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى... أَنَّ زِيَارَتَهُ مَقْبُولَةٌ وَ سَعِيَهُ مَشْكُورٌ وَ سَلَامَتُهُ
وَاصِلٌ غَيْرٌ مَحْجُوبٌ وَ حَاجَتُهُ مَقْضِيَةٌ مِنَ اللَّهِ؛

به درستی که من نزد خداوند بزرگ ضامنم... که زیارتش مقبول واقع شود و از تلاش سپاس‌گزاری شود و سلامش بدون مانع به امام برسد و حاجتش از جانب خداوند برآورده گردد.

سپس فرمود: این زیارت را ضمانت شده یافتیم با این ضمان از پدرم (امام باقر علیه السلام) و پدرم از پدرش علی بن حسین علیه السلام و ایشان از پدرش حسین بن علی و ایشان از برادرش حسن بن علی علیه السلام و ایشان از پدرش علی بن ابی طالب علیه السلام و ایشان از رسول خدا صلی الله علیه و آله و رسول اعظم صلی الله علیه و آله از جبرئیل علیه السلام و جبرئیل از خدای تعالی ضمانت شده با این ضمان که خداوند با خود عهد کرده است هرکس امام حسین علیه السلام را از دور یا از نزدیک با این زیارت (زیارت عاشورا) زیارت کند، زیارت او را قبول می‌کنم و خواهش او را هر قدر که باشد می‌پذیرم. گناهانش را هر قدر هم که باشد شفاعت می‌کنم.... خداوند با خود عهد فرموده که این‌گونه عمل کند، ما نیز به آنچه ملائک شهادت دادند شهادت می‌دهیم.^۱

چهار- زیارت وارث

صفوان جمّال از اصحاب امام صادق علیه السلام نقل می‌کند: برای زیارت مولایم اباعبدالله الحسین علیه السلام از امام صادق علیه السلام اجازه خواستم و از حضرت تقاضا کردم که دستورالعملی را برای زیارت آن حضرت برآیم بیان نماید.

امام صادق علیه السلام فرمود: ای صفوان، قبل از حرکت به سوی زیارت امام حسین علیه السلام سه روز روزه بگیر و در روز سوم غسل کن و خانوادهات را جمع کن. این دعا را بخوان:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَوْدِعُكَ الْيَوْمَ نَفْسِي وَ أَهْلِي وَ مَالِي وَ وُلْدِي وَ مَنْ كَانَ مِنِّي بِسَبِيلِ الشَّاهِدِ مِنْهُمْ وَ الْعَائِبِ. اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ احْفَظْنَا بِحِفْظِ الْإِيمَانِ وَ احْفَظْ عَلَيْنَا. اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا فِي حِرْزِكَ وَ لَا تَسْلُبْنَا نِعْمَتَكَ وَ لَا تُعَيِّرْ مَا بِنَا مِنْ عَافِيَتِكَ وَ زِدْنَا مِنْ فَضْلِكَ إِنَّا إِلَيْكَ رَاغِبُونَ. اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعْثَاءِ السَّفَرِ وَ مِنْ كَابَةِ الْمُنْقَلَبِ وَ مِنْ سُوءِ الْمُنْظَرِ فِي النَّفْسِ وَ الْأَهْلِ وَ الْمَالِ وَ الْوَلَدِ. اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ وَ بَرْدَ الْمَغْفَرَةِ وَ آمِنًا مِنْ عَذَابِكَ إِنَّا إِلَيْكَ رَاغِبُونَ وَ آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.^۱

هنگامی که به کربلا رسیدی در فرات غسل کن (اگر ممکن بود) لباس‌های پاک و طاهر بپوش و به سوی حایر حسینی با آرامش قدم بردار، تکبیر (الله اکبر) و تهلیل (لا اله الا الله) بگو و بر پیامبر و آتش درود فرصت

(اللهم صلّ على محمد و آل محمد). همچنین بر امام حسین علیه السلام درود فرصت و از دشمنان ایشان تبری بجوی.

هنگامی که به درب ورودی حایر حسینی رسیدی بایست و بگو:

اللَّهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ كَثِيرًا وَسُبْحَانَ اللَّهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ
الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ
رَبَّنَا بِالْحَقِّ.^۱

سپس زیارت وارث را قرائت کن.^۲

پنج- زیارت اربعین

درباره اهمیت زیارت امام حسین علیه السلام در روز اربعین از امام حسن عسکری علیه السلام روایت شده است که فرمود:

عَلَامَاتُ الْمُؤْمِنِ حَمْسٌ: صَلَاةُ الْإِحْدَى وَالْخُمْسِيَّةِ وَزِيَارَةُ الْأَرْبَعِينَ وَ
التَّحَنُّمُ فِي الْيَمِينِ وَتَعْفِيرُ الْجَبِينِ وَالْجَهْرُ بِبِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ.^۳

نشانه‌های مؤمن پنج چیز است: ۵۱ رکعت نمازهای یومیه^۴، زیارت اربعین (امام حسین علیه السلام)، انگشتر (عقیق) در دست راست کردن، پیشانی بر خاک نهادن (در حال سجده) و «بسم الله الرحمن الرحيم» را بلند گفتن.

۱. طوسی، مصباح‌المتجهّد، ج ۲، ص ۷۱۸.

۲. همان، ج ۲، ص ۷۲۳.

۳. همان، ص ۷۸۸.

۴. ۱۷ رکعت نمازهای واجب یومیه و ۳۴ رکعت نمازهای نافله در شبانه روز.

شیخ طوسی با سند خود از صفوان بن مهران جمّال روایت می‌کند که امام صادق علیه السلام درباره زیارت اربعین فرمود: «هنگامی که روز بالا آمد امام حسین علیه السلام را با این زیارت، زیارت کن بعد از قرائت زیارت دو رکعت نماز می‌خوانی و آنچه را دوست داری دعا می‌کنی.^۱ لازم به ذکر است که این زیارت را از راه دور و نزدیک می‌توان برای زیارت امام حسین علیه السلام در روز اربعین (بیستم ماه صفر) قرائت کرد.

۱. طوسی، مصباح المتعجب، ج ۲، ص ۷۸۸.

فصل دوم: احکام سفرهای زیارتی

حکم سفر برای زیارت

سفر برای زیارت در صورتی که منع قانونی نداشته باشد و یا نهی پدر و مادر از سفر فرزند برای زیارت نباشد و یا سفر زن بدون اجازه شوهر نباشد، مانعی ندارد و جایز است.^۱

حکم زیارت

زیارت یکی از عباداتی است که در روایات معصومان علیهم السلام به آن سفارش شده و مستحب است و در صورتی که نذر کند آن زیارت واجب می‌شود.

نیابت در زیارت

نیابت در زیارت و یا اهدای ثواب، چه برای انسان زنده و چه برای

۱. مظاهری، احکام فقهی مورد ابتلا در سفرهای زیارتی عتبات عالیات، ص ۲۹.

اموات و گذشتگان مستحب است و ثوابش به منوب عنه می‌رسد و به یقین نایب هم از آن بهره‌مند می‌گردد.^۱

نماز مسافر

در چه صورتی در مسافرت، نماز شکسته می‌شود؟

همه مراجع: اگر همه شرایط ذیل فراهم شود، نماز شکسته می‌شود.^۲

۱. سفر او (رفت و برگشت) کمتر از هشت فرسخ شرعی نباشد (حدود ۴۵ کیلومتر).^۳

۲. قصد ماندن ده روز در آنجا را نداشته باشد [از ساعت ورود تا همان ساعت در روز یازدهم معادل ۲۴۰ ساعت و اگر شب به محل اقامت رسیده از صبح روز بعد تا غروب روز دهم].

۳. سفر او معصیت و حرام نباشد.

۴. کثیرالسفر نباشد.

۵. به حدّ ترخص برسد.

تبصره: حدّ ترخص یعنی از وطن یا محل اقامتش به اندازه‌ای دور شود که دیوار شهر را نبیند و صدای اذان آن را نشنود.

۱. مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۹، ص ۲۵۶.

۲. توضیح المسائل مراجع، م ۱۲۷۲ تا ۱۳۵۵.

۳. امام خمینی، بهجت، فاضل، خامنه‌ای و نوری: ۴۵ کیلومتر؛ تبریزی، سیستانی، صافی و وحید: ۴۴ کیلومتر؛ مکارم: ۴۳ کیلومتر؛ زنجانی: ۴۰ کیلومتر.

اماکن چهارگانه تخییر

مسافر در حرم کدام یک از اماکن و در کجا می‌تواند نمازش را کامل بخواند؟

در چهار مکان مسافر اختیار دارد نماز خود را شکسته و یا کامل بخواند، اما روزه برای مسافر جایز نیست:^۱
امام خمینی: مسجدالحرام، مسجدالنبی، مسجد کوفه و حرم امام حسین علیه السلام و رواق مسجد متصل به حرم.

آیه الله خامنه‌ای: در تمام دو شهر مکه معظمه و مدینه منوره کنونی و همچنین در مسجد کوفه حکم تخییر بین قصر و اتمام برای مسافر جاری است، ولی در کربلا احوط اقتضای بر خصوص محوطه حایر است (اطراف ضریح امام حسین علیه السلام)؛

آیه الله سیستانی: مسجدالحرام و مکه، مسجدالنبی و مدینه، مسجد کوفه و شهر کوفه، ۱۱/۵ متر اطراف ضریح امام حسین علیه السلام
آیات عظام فاضل و مکارم: مسجدالحرام و مکه، مسجدالنبی و مدینه، مسجد کوفه و حرم امام حسین علیه السلام و رواق‌ها و صحن متصل.

آیات عظام صافی و نوری: مسجدالحرام و مکه، مسجدالنبی و مدینه، مسجد کوفه و حرم امام حسین علیه السلام، و دورتر از اطراف ضریح بنا بر احتیاط واجب نماز شکسته است؛

آیه الله بهجت: بنا بر احتیاط واجب، مسجد الحرام قدیم و مسجدالنبی قدیم و مسجد کوفه قدیم و اطراف ضریح امام حسین علیه السلام.

غسل زیارت

آیا با غسل زیارت حرم پیامبر و ائمه علیهم السلام می توان نماز خواند؟ آیات عظام امام خمینی، بهجت، خامنه‌ای، صافی و فاضل: خیر، تنها با غسل جنابت می توان نماز خواند، و با غسل‌های دیگر مانند غسل زیارت باید وضو هم گرفت.^۱

آیه الله مکارم: با همه غسل‌های واجب و مستحب معتبر^۲ می توان نماز خواند و گرفتن وضو واجب نیست. اما احتیاط مستحب آن است که در غیر غسل جنابت، (مانند غسل زیارت) وضو هم بگیرد.^۳

آیات عظام تبریزی، سیستانی، نوری و وحید: با همه غسل‌های واجب و مستحب معتبر - غیر از غسل استحاضه متوسطه - می توان نماز خواند، اگرچه احتیاط مستحب آن است که در غیر غسل جنابت، (مانند غسل زیارت) وضو هم بگیرد.^۴

نیت نماز زیارت

نماز زیارت را به چه نیتی بخوانیم؟

همه مراجع: پس از زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله و امامان علیهم السلام و حضرت

۱. توضیح المسائل مراجع، م ۳۹۱ و ۶۴۶.

۲. غسل‌های مستحب معتبر مانند: غسل جمعه، شب‌های قدر، عید فطر و قربان، احرام، دخول حرم و مکه، دخول مدینه و مسجد النبی صلی الله علیه و آله، زیارت سیدالشهدا علیهم السلام.

۳. همان، م ۳۹۱ و ۶۴۶.

۴. همان، م ۶۴۳ و ۳۹۱، توضیح المسائل وحید، م ۳۹۷؛ توضیح المسائل نوری، م ۳۹۲ و ۶۴۷.

ابوالفضل علیه السلام مستحب است دو رکعت به نیت «نماز زیارت» خوانده شود؛ یعنی نیت کنیم: «نماز زیارت فلان امام را می خوانم قربة الی الله». اما برای سایر امامزادگان می توان دو رکعت نماز مستحبی به نیت «قربة الی الله» خواند و ثواب آن را به روح آن بزرگان هدیه کرد.^۱

نماز نیابت

اگر خواسته باشیم به نیابت از دیگران زیارت و نماز زیارت بخوانیم چگونه باید نیت کنیم؟

همه مراجع: زیارت و نمازهای مستحبی و نماز زیارت را می توان به نیابت از یک یا چند تن زنده و مرده خواند. یعنی نیت کنیم: «نماز زیارت می خوانیم به نیابت از کسانی که در نظر داریم قربة الی الله» که در صورت نیابت، لازم است افراد معین باشند و می توانیم پس از اینکه زیارت و نماز زیارت را خواندیم ثواب آن را هدیه کنیم به تمام کسانی که در نظر داریم و در این صورت می تواند افراد نامحدود باشد.^۲

نماز جماعت مسافر

مسافر چگونه می تواند در نماز جماعت شرکت کند؟
همه مراجع: اگر امام جماعت نماز چهار رکعتی می خواند و مسافر نماز دو رکعتی می خواند، پس از تشهد، سلام نماز را بگوید و در

۱. العروة الوثقی، ج ۱، فصل «فی صلاة الاستیجار».

۲. توضیح المسائل مراجع، م ۱۵۳۴ - ۱۵۳۶.

صورت تمایل بدون فاصله دو رکعت دیگر به نیت نماز واجب دیگر و یا به نیت نماز قضا به امام جماعت اقتدا کند. البته اگر امام جماعت به حالت رکوع رفته، تکبیرة الاحرام بگوید و بدون خواندن حمد و سوره به رکوع امام جماعت برسد، و اگر هنوز امام جماعت در حالت ایستاده است می‌تواند تکبیرة الاحرام بگوید و حداقل سوره حمد را به‌طور کامل بخواند و نماز جماعت را ادامه دهد.^۱

نماز چهار رکعتی مسافر

در مسافرت به جای نماز دو رکعتی، از روی عادت نماز خود را چهار رکعتی خواندم، وظیفه‌ام چیست؟
آیات عظام امام خمینی، خامنه‌ای، سیستانی، مکارم و فاضل و نوری: اگر حکم سفر و مسافر خود را فراموش کرده و از روی عادت و غفلت نماز را تمام بخواند در وقت دوباره بخواند، و در خارج از وقت به احتیاط واجب قضا کند.

آیه الله صافی: در وقت قضا کند و در خارج وقت قضا ندارد.^۲

نماز قضا در مسافرت

اگر در مسافرت نماز قضا شده باشد و به وطن خود برسیم، چگونه باید بخوانیم؟

همه مراجع: نماز قضا را باید به همان صورت که قضا شده است

۱. توضیح المسائل مراجع، م ۱۴۰۸.

۲. همان، م ۱۳۵۸.

جبران کرد. بنابراین اگر مسافری که باید نماز را شکسته بخواند، نماز ظهر یا عصر یا عشاء او قضا شود، باید آن را دو رکعتی قضا نماید، اگرچه در غیر سفر بخواهد قضای آن را به جا آورد. و اگر از کسی که مسافر نیست یکی از این سه نماز قضا شود باید چهار رکعتی قضا نماید، اگرچه در سفر بخواهد قضا نماید.^۱

روزه در سفر

آیا گرفتن روزه‌های قضا در سفر صحیح است؟
همه مراجع: خیر، جایز نیست، مگر اینکه قصد ده روز کرده باشد.^۲

نذر در سفر

به بارگاه حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام مشرف شدم، آیا در آنجا می‌توانم نذر روزه کنم و روزه بگیرم. با فرض اینکه روزه قضا نداشته باشیم؟

آیات عظام امام خمینی، خامنه‌ای، صافی، فاضل، وحید و نوری: در مسافرت، نذر روزه جایز نیست.^۳

۱. توضیح المسائل مراجع، م ۱۳۶۸.

۲. امام خمینی، نوری و فاضل، تعلیقات علی العروة، ج ۲، شرایط صحة الصوم، الخامس؛ صافی، هداية العباد، ج ۱، م ۱۳۵۴؛ تبریزی، سیستمی و وحید، منهج الصالحین، شرایط صحة الصوم؛ بهجت، وسیلة النجاة، ج ۱، م ۱۱۴۳ و دفتر آية الله خامنه‌ای.

۳. نوری، استفتانات، ج ۱، س ۲۳۱؛ فاضل، جامع المسائل، ج ۱، س ۵۸۴؛ دفتر آیات عظام وحید، تبریزی، امام و صافی.

آیات عظام بهجت، تبریزی و سیستانی: آری، در مسافرت نذر روزه جایز و صحیح است.^۱

آیه الله مکارم: در مسافرت نذر روزه جایز نیست و اگر نذر کرد، احتیاط واجب آن است که به نذر خود عمل کند.^۲

نذر قبل از سفر

آیا می‌توانیم پیش از سفر در وطن خود، نذر کنیم که در سفر روزه مستحبی بگیریم، با فرض اینکه روزه قضا نداشته باشیم؟
همه مراجع (به جز آیه الله مکارم): آری، این نذر صحیح است.^۳
آیه الله مکارم: نذر روزه در سفر جایز نیست.

جاگرفتن برای نماز

مسجد و حرم از اماکن مشترک و عمومی مسلمانان است که همه آنان در استفاده از آن مساوی هستند. پس اگر شخصی قبل از دیگری، جایی برای نماز یا عبادتی دیگر یا قرائت قرآن یا خواندن دعا و زیارتنامه در اختیار بگیرد دیگری نمی‌تواند آنجا را از او بگیرد.
آیه الله خامنه‌ای، صافی، مکارم: کسی که در مسجد یا حرم نشسته

۱. دفتر آیات عظام سیستانی و بهجت.

۲. همان.

۳. امام خمینی، نوری و فاضل، *تعلیقات علی العروة*، ج ۲، «شرایط صحة الصوم»، الخامس؛ صافی، *هدایة العباد*، ج ۱، م ۱۳۵۴؛ تبریزی، سیستانی و وحید، *منهاج الصالحین*، «شرایط صحة الصوم»؛ بهجت، *وسيلة النجاة*، ج ۱ م ۱۱۴۳؛ دفتر آیه الله خامنه‌ای.

است اگر دیگری جای او را غصب کند و در آنجا نماز بخواند بنا بر احتیاط واجب، باید دوباره نمازش را در محل دیگری بخواند. آیه الله سیستانی: نمازش صحیح است، هر چند گناه کرده است. آیه الله خامنه‌ای و صافی: گذاشتن اثاث مانند سجاده و عبا برای نشستن در حرم و مسجد مانند نشستن است و صاحب آن حق اولویت نسبت به آن مکان پیدا می‌کند، ولی مثل مهر یا تسبیح حقی برای شخص ثابت نمی‌کند. آیه الله سیستانی و صافی: در مثل مهر و تسبیح هم همان حکم جاری است.^۱

نوشتن بر کتاب و دیوار

تصرف در اموال حرم، مثل نوشتن بر روی کتاب‌ها و دیوارهای حرم های مطهر چه حکمی دارد و راه جبران آن چیست؟ همه مراجع: استفاده از وسایل و اموالی که وقف حرم‌های مطهر شده‌اند باید در همان جهت وقف باشد و هرگونه تصرفی که در جهت وقف نباشد، مانند نوشتن در کتاب‌های حرم (که برای خواندن دعا و مناجات وقف شده) جایز نیست.^۲

تبصره: خواب حجت شرعی نیست و مطالبی که بعضی از افراد در پشت کتاب‌های حرم می‌نویسند که هر شخصی این مطلب را خواند باید

۱. تبریزی، منہاج، ج ۲، ص ۹۵۷.

۲. امام خمینی، استفتائات، ج ۳، ص ۶۲۲، س ۱۶۱؛ مکارم، استفتائات، ج ۳، ص ۱۵۹۸؛ خامنه‌ای، استفتائات جدید، قسمت «تصرف در موقوفات مسجد»، صافی، ۳۰۰ پرسش از احکام، ج ۲، ص ۲۸۳؛ بهجت، استفتائات، «احکام مسجد»، ص ۳۴۲؛ دفتر همه مراجع عظام.

در چند کتاب بنویسد و اگر ننویسد بلا و مصیبتی خواهد دید، این نوشته ها مجعول و بی اساس است و اعتباری ندارد و نباید به آنها توجه کرد و همچنین عمل به آن لازم نیست.

اموال پیدا شده

وظیفه زائران نسبت به اموال و اجناسی که در حرم مطهر ائمه و امامزادگان پیدا می شود چیست؟
همه مراجع: باید به متصدی و خادمان حرم تحویل داده شود تا در صورت مراجعه صاحب مال، به او بازگردانده شود.^۱
تبصره: امروزه در بیشتر حرم های مطهر بخشی به نام «محل اشیای گم شده» برای همین موضوع وجود دارد.

استفاده از برق حرم

استفاده کردن از برق حرم های مطهر برای شارژ کردن موبایل و تبلت چه حکمی دارد؟
همه مراجع: برق اگر مختص مسجد و حرم های مطهر است استفاده از آن اشکال دارد؛ اما اگر برای زائران و نمازگزاران گذاشته شده که — مثلاً — تلفن همراه خود را شارژ نمایند، استفاده از آن در حد معمول اشکال ندارد.^۲

۱. دفتر همه مراجع.

۲. صافی، احکام اعتکاف؛ بهجت، استفتائات، «احکام مسجد»، س ۳۳۲؛ دفتر آیه الله خامنه ای؛

فاضل، استفتائات، ج ۱، س ۳۱۶؛ دفتر همه مراجع.

آب وضو

اگر انسان با آب یکی از حرم‌های مطهر وضو بگیرد، ولی برود نمازش را در حرمی دیگر بخواند، آیا نمازش صحیح است؟ همه مراجع: اگر معمولاً کسانی هم که نمی‌خواهند در آنجا نماز بخوانند از آنجا وضو می‌گیرند، می‌تواند از آنجا وضو بگیرد.^۱

تبصره: طبق تحقیقات انجام شده غالب حوض‌ها و آب‌های حرم‌های مطهر وقف نیست و اگر برای وضو گرفتن و انجام عبادات وقف شده باشد، وضو گرفتن از آنها اشکال ندارد.

کیسه کفش

در بعضی از حرم‌های مطهر برای زائران پلاستیکی گذاشته می‌شود تا کفش خود را در آن بگذارند و به زیارت بروند. آیا می‌توان این پلاستیک را با خود از حرم بیرون برد و از آن استفاده کرد؟ همه مراجع: استفاده از وسایلی که وقف حرم شده است یا از درآمدهای حرم برای استفاده زائران در حرم خرید شده باید در همان جهت و در حرم استفاده شود و بیرون بردن آنها از حرم‌های مطهر جایز نیست.^۲

۱. توضیح المسائل مراجع، م ۲۶۸ و ۲۶۹ و ۲۷۵.

۲. امام خمینی، استفتائات، ج ۲، ص ۳۴۵، س ۲۵ و ص ۳۴۸، س ۳۲؛ خامنه‌ای، اجوبه الاستفتائات جدید، «اماکن مذهبی»؛ دفتر همه مراجع.

مهر حرم

اگر مهر حرمی را اشتباه با خود بیاوریم، آیا می‌توان آن را به حرم دیگر برد و در آنجا از آن استفاده کرد؟

همه مراجع: اگر می‌داند برای خصوص آن حرم وقف شده باشد باید به آنجا برگرداند و در صورت شک نیز حکم همین است؛ اما اگر وقف آن حرم نباشد، بلکه برای نماز خواندن وقف شده مشکلی ندارد.^۱

تبصره: برای برگرداندن لازم نیست خود شخص آن را برگرداند، بلکه می‌تواند آن را به وسیله مسافر یا پست برگرداند.

اموال حرم

در صورتی که وسایل حرم‌های مطهر را اشتباهی آورده باشیم، آیا اجازه داریم از آنها استفاده کنیم؟ وظیفه ما نسبت به آنها چیست؟

همه مراجع: اگر وسایل وقف حرم‌های مطهر باشد، خارج کردن وسایل حرم‌های مطهر و استفاده در غیروقف جایز نیست و باید آنها را برگرداند.^۲

۱. امام خمینی، *استفتانات*، ج ۲، ص ۳۴۵، س ۲۶ و ج ۳، ص ۵۷۳، س ۱۰؛ نوری، *استفتانات*، ج ۱، س ۷۳۷؛ صافی، ۳۰۰ پرسش/از احکام، ج ۱، «احکام نماز»، س ۷۵؛ خامنه‌ای، *استفتانات جدید*، قسمت «تصرفات در موقوفات»؛ بهجت، *استفتانات*، «احکام نماز»، قسمت سجده، س ۶۲۳؛ فاضل، *استفتانات*، ج ۱، س ۳۰۴؛ دفتر همه مراجع.

۲. *استفتانات*، ج ۲، ص ۳۴۵، س ۲۵ و ص ۳۴۸، س ۳۲؛ خامنه‌ای، *سایت استفتانات جدید*، قسمت «اماکن مذهبی»، صافی، ۳۰۰ پرسش/از احکام، ج ۱، احکام نماز، س ۷۵؛ نوری، *استفتانات*، ج ۱، س ۷۳۷ و ۷۳۸؛ دفتر همه مراجع.

اجازه همسر

اگر زن بدون اجازه شوهرش به مسافرت برود، تکلیف نمازش چیست؟
همه مراجع (به جز تبریزی و مکارم): باید نمازش را در آنجا تمام بخواند.^۱

آیه الله تبریزی: اگر نشوز صدق کند، باید نمازش را در آنجا تمام بخواند.^۲

آیه الله مکارم: بنابر احتیاط واجب، باید نمازش را در آنجا تمام بخواند.^۳
تبصره: اگر سفر زن سفر واجب باشد، مانند سفر حج واجب، در این صورت اجازه شوهر برای مسافرت لازم نیست. بنابراین نماز آنجا شکسته خواهد بود.

اجازه پدر

اگر فرزند بدون اجازه پدر و مادرش مسافرت کند، تکلیف نمازش چیست؟

همه مراجع (به جز آیه الله سیستانی): اگر پدر و مادر از این سفر نهی کنند، به طوری که مایه اذیت آنان شود، باید نمازش را در آنجا تمام بخواند.^۴

۱. توضیح المسائل مراجع، «احکام مسافر»، شرط پنجم و دفتر آیه الله خامنه‌ای.

۲. همان.

۳. همان.

۴. توضیح المسائل مراجع، «احکام مسافر»، شرط پنجم و م ۱۲۹۵؛ وحید، توضیح المسائل،

م ۱۳۰۴ و دفتر آیه الله خامنه‌ای.

آیه الله سیستانی: اگر پدر و مادر از این سفر نهی کنند، به طوری که مایه اذیت آنان شود و منشأ اذیت شفقت و دلسوزی آنان باشد، باید نمازش را در آنجا تمام بخواند.^۱

آیه الله بهجت: اگر پدر و مادر از این سفر نهی کنند، باید نمازش را در آنجا تمام بخواند.^۲

تبصره: اگر سفر فرزند سفر واجب باشد، مانند سفر حج واجب، در این صورت اجازه پدر و مادر برای مسافرت لازم نیست. بنابراین نماز آنجا شکسته خواهد بود.

حکم ورود حائض و جنب به حرم امام معصوم علیه السلام امامزادگان و مساجد

الف) مسجد

شرایط ورود خانم‌های حائض به مسجد الحرام و مسجد کوفه و سایر مساجد چگونه است؟

همه مراجع: توقف حائض در همه مساجد حرام است و در مسجد الحرام و مسجد النبی، حتی ورود از یک درب و خروج از درب دیگر نیز حرام است.^۳

ب) امامزادگان و گلزار شهدا

آیا رفتن فرد جنب یا حائض به مزار امامزادگان و یا گلزار شهدا و

۱. توضیح المسائل مراجع، «احکام مسافر»، شرط پنجم و م ۱۲۹۵.

۲. همان.

۳. همان، م ۳۵۵.

حسینیه‌ها جایز است؟

همه مراجع (به جز آیه الله وحید): آری، جایز است.^۱
 آیه الله وحید: بنا بر احتیاط واجب، ورود حائض و جنب
 به امام زادگان واجب‌التعظیم، مانند حضرت معصومه علیها السلام و حضرت
 عباس علیه السلام و مشهور جایز نیست.

ج) رواق‌های حرم

آیا حائض و جنب می‌تواند بی‌آنکه داخل حرم شود به رواق‌های
 اطراف ضریح مطهر امام معصوم علیه السلام برود؟

همه مراجع (به جز امام، بهجت، فاضل و نوری): آری، اشکال ندارد.^۲
 آیات عظام امام خمینی، بهجت و نوری: بنا بر احتیاط واجب، جایز
 نیست.^۳

آیه الله فاضل: جایز نیست.

تبصره: حکم یاد شده در صورتی است که رواق‌های حرم مسجد
 نباشد.

د) حرم امامان علیهم السلام

حکم رفتن حائض به حرم امامان علیهم السلام چیست؟

۱. دفتر همه آیات عظام.

۲. امام خمینی، سیستانی، مکارم، فاضل و نوری، *تعلیقات علی العروه*، «احکام الحائض»،
 السادس؛ صافی، *هدایة العباد*، ج ۱، م ۱۸۱ و ۲۴۵؛ تبریزی و وحید، *منهاج الصالحین*، «غسل
 الجنابة»، الفصل الثانی، الخامس و احکام الحيض، م ۲۲۷ و دفتر آیه الله خامنه‌ای.

۳. بهجت، *وسيلة النجاة*، ج ۱، م ۱۸۶ و ۲۶۷؛ دفتر آیه الله فاضل.

همه مراجع (به جز بهجت، صافی و وحید): عبور از حرم مطهر امام معصوم برای حائض اشکال ندارد؛ ولی بنا بر احتیاط واجب، نباید در آنجا توقف کند.^۱

آیه الله بهجت: جایز نیست حائض به حرم امام معصوم وارد شود (هرچند از یک در وارد و از در دیگر خارج شود).^۲

آیه الله صافی: احتیاط واجب آن است که حائض به حرم امام معصوم وارد نشود (هرچند از یک در وارد و از در دیگر خارج شود).^۳

آیه الله وحید: توقف در حرم امام معصوم برای حائض جایز نیست و احتیاط واجب آن است که از یک در وارد و از در دیگر خارج شود.^۴

تبصره: مقصود از حرم امام علیه السلام، که توقف حائض در آنجا ممنوع است، همان محدوده‌ای است که ضریح امام علیه السلام در آنجا قرار دارد. بنابراین حیاط، صحن و رواق‌های اطراف حرم را شامل نمی‌شود.

خواندن دعای کمیل

در دعای کمیل آیه «أَفْمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ»^۵ و در دعای ندبه «فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ»^۶ وجود دارد. این آیه از سوره‌ای است که سجده واجب دارد آیا حائض می‌تواند این فراز دعای کمیل بخواند؟

۱. توضیح المسائل مراجع، م ۳۵۵؛ دفتر آیه الله خامنه‌ای.

۲. توضیح المسائل مراجع، م ۳۵۵.

۳. همان.

۴. همان، م ۳۶۱.

۵. سجده: ۱۸.

۶. نجم: ۹.

آیات عظام امام، بهجت، فاضل و نوری: خواندن دعای کمیل و ندبه برای زن حائض اشکال ندارد؛ ولی باید آیات یاد شده را بر زبان جاری نکند.

آیات عظام تبریزی، خامنه‌ای، سیستانی، صافی و مکارم: خواندن دعای کمیل و ندبه و نیز آیات یاد شده و غیرآیات سوره‌های سجده‌دار برای زن حائض اشکال ندارد؛ بلکه فقط خواندن آیه سجده‌دار برای حائض حرام است.^۱

آیه‌الله وحید: خواندن دعای کمیل برای زن حائض اشکال ندارد؛ ولی بنابر احتیاط واجب آیات یاد شده را بر زبان جاری نکند.^۲

۱. توضیح المسائل مراجع، م ۳۵۴؛ خامنه‌ای؛ اجوبه الاستفتائات، ص ۱۹۹.

۲. وحید، توضیح المسائل، م ۳۶۱.

فهرست منابع

١. آمدی، عبدالواحد بن محمد، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، تحقیق مصطفی درایتی، قم، دفتر تبلیغات، ١٣٦٦ش.
٢. _____، غرر الحکم و درر الکلم، تصحیح سیدمهدی رجائی، چ دوم، قم، دارالکتاب الإسلامی، ١٤١٠ق.
٣. ابن ادريس حلی، محمد بن احمد، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی (و المستطرفات): قم، نشر اسلامی، ١٤١٠ق.
٤. ابن طاووس، عبدالکريم بن احمد، فرحة الغری فی تعیین قبر امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب عليه السلام فی النجف، قم، منشورات الرضی، بی تا.
٥. ابن طاووس، علی بن موسی، اقبال الاعمال، به کوشش جواد قیومی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ١٤١٨ق.
٦. _____، الأمان من أخطار الأسفار و الأزمان، تحقیق مؤسسة آل البيت عليه السلام، مؤسسة آل البيت عليه السلام، قم، ١٤٠٩ق.
٧. _____، مصباح الزائر، تحقیق مؤسسة آل البيت عليه السلام لإحياء

التراث، قم، مؤسسة آل البيت لإحياء التراث.

۸. ابن عنبه، احمد بن على، عمدة الطالب فى انساب آل ابى طالب، نجف، دار اندلس، ۱۹۸۸م.

۹. ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقاييس اللغة، به كوشش عبدالسلام، قم، دفتر تبليغات اسلامى، ۱۴۰۴ق.

۱۰. ابن قولويه، جعفر بن محمد، كامل الزيارات، تحقيق عبدالحسين امينى، نجف، دار المرتضوية، ۱۳۵۶ش.

۱۱. ابن اشعث، محمد بن محمد، الجعفریات (الأشعثيات)، تهران، مكتبة النينوى الحديثة، بى تا.

۱۲. ابن مشهدى، محمد بن جعفر، المزار الكبير، تحقيق جواد قيومى اصفهانى، قم، انتشارات اسلامى، ۱۴۱۹ق.

۱۳. امام خمينى، روح الله، استفتائات، قم، جامعه مدرسين، ۱۴۲۲ق.

۱۴. _____، تحرير الوسيلة، تهران، مؤسسه تنظيم و نشر آثار امام خمينى عليه السلام، ۱۳۷۹ش.

۱۵. _____، توضيح المسائل (محشى)، چاپ هشتم، قم، جامعه مدرسين، ۱۴۲۴ق.

۱۶. امينى، عبد الحسين، الزيارة، ترجمه محمد حسون، قم، مركز الغدى للدراسات الاسلاميه، بى تا.

۱۷. بخارى، محمد بن اسماعيل، صحيح البخارى، بيروت، دارالفكر، ۱۴۱۱ق.

۱۸. برقى، احمد بن محمد، المحاسن، تصحيح جلال الدين محدث، قم، ۱۳۷۰ق.

۱۹. بهجت فومنی، محمد تقی، جامع المسائل، قم، دفتر معظم له، ۱۴۲۶ق.
۲۰. _____، رساله توضیح المسائل، قم، شفق، ۱۴۲۸ق.
۲۱. _____، وسیلة النجاة، قم، شفق، ۱۴۲۳ق.
۲۲. تبریزی، جواد، منهج الصالحین: قم، مجمع الامام المهدي، ۱۴۲۶ق.
۲۳. جعفر بن محمد الصادق عليه السلام، [امام ششم] مصباح الشريعة، ترجمه مصطفوی، تهران، انجمن اسلامي حكمت و فلسفه ايران، ۱۳۶۰ش.
۲۴. جوادى آملی، عبدالله، تفسير موضوعی قرآن كريم، قم، اسراء، ۱۳۹۱ش.
۲۵. حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشيعة الى تحصيل مسائل الشريعة، قم، مؤسسة آل البيت لاحياء التراث، ۱۴۰۹ق.
۲۶. خامنه‌ای، سيد علی، اجوبة الاستفتائات، ترجمه فارسی، تهران، مؤسسه فرهنگي قدر ولايت، ۱۳۸۶ش.
۲۷. _____، سخنان رهبری در کهکيلويه و بویر احمد، در آستانه محرّم ۱۴۱۵ (۱۳۷۳/۳/۱۷).
۲۸. خفاجی مصری، احمد بن محمد، نسيم الرياض في شرح شفاء القاضی عیاض، تعليق محمد عبدالقادر عطا، بيروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۲۱ق.
۲۹. ذهبی، محمد بن احمد، سير اعلام النبلاء، چ هفتم، بيروت، مؤسسه الرساله، بيروت، ۱۴۱۰.
۳۰. سبزواری، سيد عبدالاعلی، مهذب الاحكام، قم، مؤسسة المنار، ۱۴۱۳ق.
۳۱. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، جامع الاحادیث، بی تا، بی جا.

۳۲. شبیری زنجانی، سید موسی، رساله توضیح المسائل، قم سلسبیل، ۱۴۳۰ق.
۳۳. شریف رضی، محمد بن حسین، ترجمه و شرح نهج البلاغة، ترجمه علینقی فیض الاسلام اصفهانی، تهران، مؤسسه چاپ و نشر تألیفات فیض الاسلام، ۱۳۷۹ش.
۳۴. شهید اول، محمد بن مکی، الالفیة و النفلیة، قم، الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۸ق.
۳۵. _____، ذکرى الشيعة فى احکام الشريعة، قم، آل البيت (علیهم السلام)، ۱۴۱۹ق.
۳۶. _____، المزار، تحقیق مدرسه امام مهدی (علیه السلام) / محمد باقر موحد ابطحی اصفهانی، قم، مدرسه امام مهدی (علیه السلام)، ۱۴۱۰ق.
۳۷. _____، الدروس الشرعية فى فقه الامامية، قم، مؤسسه نشر اسلامى، ۱۴۱۴ق.
۳۸. صاحب جواهر، محمدحسن، جواهر الکلام فى شرح شرايع الاسلام، بيروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ق.
۳۹. صافی گلپایگانی، لطف الله، هداية العباد، قم، دار القرآن الکریم: ۱۴۱۶ق.
۴۰. صدر حاج سید جوادی، احمد، دائرة المعارف تشييع، تهران، بنياد اسلامى طاهر، ۱۳۶۶ش.
۴۱. صدوق، محمد بن علی، الهداية فى الاصول و الفروع، قم، مؤسسه الامام الهادى، ۱۴۱۸ق.
۴۲. _____، الأمالی، چ ششم، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶ش.

۴۳. _____، **عیون أخبار الرضا عليه السلام**، تصحيح مهدي لاجوردی، تهران، ۱۳۷۸ق.
۴۴. _____، **من لا يحضره الفقيه**، تحقيق سيد حسن خراسان، بيروت، دارالاضواء، ۱۴۰۵ق.
۴۵. طباطبائی یزدی، سید محمد کاظم، **العروة الوثقی**، بیروت، دارالمورخ العربی، ۱۴۰۴ق.
۴۶. طبرانی، سلیمان بن احمد، **معجم الاوسط**، بیروت، دار الکتب العلمیه، بی تا.
۴۷. طبرسی، حسن بن فضل، **مکارم الأخلاق**، چاپ چهارم، قم، شریف رضی، ۱۳۷۰ش.
۴۸. طبری، محمد بن جریر، **تهذیب الآثار و تفصیل الثابت عن رسول الله صلی الله علیه و آله من الأخبار**، قاهره، مطبعه المدنی، بی تا.
۴۹. طوسی، محمد بن حسن (م. ۴۶۰ق)، **الخلاف**، به کوشش خراسانی و دیگران، قم، نشر اسلامی، ۱۴۰۷ق.
۵۰. _____، (م. ۴۶۰ق)، **المبسوط فی فقه الامامیه**، به کوشش بهبودی، تهران، المكتبة المرتضویه، ۱۳۸۷ش.
۵۱. _____، **أمالی الطوسی**، قم، منشورات مكتبة الداوری. و دارالثقافة لطباعة و النشر و التوزيع، ۱۴۱۴ق.
۵۲. _____، **تهذیب الأحكام** (تحقیق خراسان)، تصحيح سيد حسن موسوی خراسان، تهران، دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۵۳. _____، **مصباح المتجهد و سلاح المتعبد**، بیروت، مؤسسة فقه

الشیعه، ۱۴۱۱ق.

۵۴. _____ ، تهذیب الاحکام، تحقیق سیدحسن موسوی خراسان،

بیروت، دارالاضواء، ۱۴۰۶ق.

۵۵. علامه حلی، حسن بن یوسف، تذکرة الفقهاء، قم، آل البيت علیهم السلام،

۱۴۱۴ق.

۵۶. _____ ، منتهی المطلب فی تحقیق المذهب، مشهد، آستان

قدس رضوی، ۱۴۱۲ق.

۵۷. _____ ، نهاية الاحکام، به کوشش رجایی، قم، اسماعیلیان،

۱۴۱۰ق.

۵۸. علی بن موسی الرضا علیه السلام [امام هشتم]، صحیفة الرضا، تصحیح محمد

مهدی نجف، مشهد، کنگره جهانی امام رضا علیه السلام، ۱۴۰۶ق.

۵۹. عیاشی، مسعود بن عیاش، تفسیر العیاشی، تهران، مکتبه علمیه،

۱۳۸۰ش.

۶۰. غزالی، محمد بن محمد، احیاء علوم الدین، ترجمه مؤیدالدین محمد

خوارزمی، به کوشش حسین خدیو جم، چاپ پنجم، تهران، شرکت انتشارات

علمی و فرهنگی، ۱۳۸۴ش.

۶۱. فاضل لنکرانی، محمد، جامع المسائل، قم، امیر قلم. بی تا.

۶۲. _____ ، رساله توضیح المسائل، قم، ۱۴۲۶ق.

۶۳. فاضل هندی، محمد بن حسن، كشف اللثام و الإبهام عن قواعد

الأحكام، قم، نشر اسلامی، ۱۴۱۶ق.

۶۴. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، مفاتیح الشرائع، قم، کتابخانه آیه

الله العظمى مرعشى نجفى رحمته الله.

۶۵. _____ ، النخبة فى الحكمة العملية و الأحكام الشرعية،
تصحیح مهدى انصارى قمى، تهران، مركز چاپ و نشر سازمان تبلیغات
اسلامی، ۱۴۱۸ق.
۶۶. فیض کاشانى، محمد بن شاه مرتضى، الوافى، به كوشش ضياء الدين،
اصفهان، مكتبة الامام اميرالمؤمنين عليه السلام، ۱۴۰۶ق.
۶۷. قمى، عباس، كليات مفاتيح الجنان، ترجمه سراج، تهران، شركت
سهامى طبع كتاب، بى تا.
۶۸. كاشف الغطاء، على بن محمد رضا، المختصر من مرشد الأنام لحج
بيت الله الحرام، نجف، مؤسسه كاشف الغطاء - مطبعة الآداب، ۱۴۲۳ق.
۶۹. كفعمى، ابراهيم بن على، المصباح (جنة الأمان الواقية)، قم، دار
الرضى (زاهدی)، ۱۴۰۵ق.
۷۰. كلينى، محمد بن يعقوب، الكافى، به كوشش غفارى، تهران، دار الكتب
الاسلاميه، ۱۳۷۵ش.
۷۱. متقى هندی، على بن حسام الدين، كنز العمال فى سنن الاقوال و
الافعال، به كوشش السقاء، بيروت، الرسالة، ۱۴۰۹ق.
۷۲. مجلسى، محمد باقر، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار،
تحقيق جمعى از محققان، بيروت، دار إحياء التراث العربى، ۱۴۰۳ق.
۷۳. _____ ، مرآة العقول فى شرح أخبار آل الرسول، به كوشش
رسولى، تهران، دار الكتب الاسلاميه، ۱۳۶۳ش.
۷۴. مجلسى، محمد تقى، لوامع صاحبقرانى، قم، اسماعيليان، ۱۴۱۴ق.

۷۵. _____ ، روضة المتقين فی شرح من لا يحضره الفقيه (ط).
 القديمة)، تصحيح حسين موسوى كرماني و على پناه اشتهاردی، قم، مؤسسه
 فرهنگي اسلامي كوشانيور، ۱۴۰۶ق.
۷۶. محقق حلی، *شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام*، به كوشش
 عبدالحسين، قم، اسماعيليان، ۱۴۰۸ق.
۷۷. محمدی ری شهري، محمد، *فرهنگ نامه زیارت عتبات*، ترجمه
 عبدالهادی مسعودی، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۸ش.
۷۸. مسلم بن حجاج، *صحیح مسلم*، قاهره، دارالحدیث، ۱۴۱۲ق.
۷۹. مفید، محمد بن محمد، *المقنعة*، قم، نشر الاسلامی، ۱۴۱۰ق.
۸۰. _____ ، *كتاب المزار (مناسك المزار)*، تحقیق محمدباقر
 ابطحي، قم، كنگره جهاني هزاره شيخ مفید، ۱۴۱۳ق.
۸۱. مكارم شیرازی، ناصر، *رساله توضیح المسائل*، قم، مدرسه امام علی بن
 ابی طالب علیه السلام، ۱۴۲۴ق.
۸۲. موسوی عاملی، سید محمد بن علی، *مدارك الاحكام فی شرح شرائع
 الاسلام*، قم، آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۰ق.
۸۳. نراقی، احمد بن محمد مهدی، *مستند الشيعة فی احكام الشريعة*، قم، آل
 البيت، ۱۴۱۵ق.
۸۴. نراقی، محمد مهدی، *جامع السعادات*، به كوشش كلانتر، نجف، دار
 النعمان.
۸۵. نوری همدانی، حسین، *استفتائات*، قم، بنیاد فرهنگي مهدی موعود،
 بی تا.

فهرست منابع

۸۶. _____ ، توضیح المسائل، قم، هاتف، ۱۳۸۶ ش.
۸۷. _____ ، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، تحقیق و تصحیح مؤسسه آل البيت علیهم السلام، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، قم، مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۸ ق.
۸۸. وحید خراسانی، حسین، توضیح المسائل، قم، مدرسه الامام باقر علیهم السلام، بی تا.
۸۹. ورام بن أبی فراس، مسعود بن عیسی، مجموعة ورام (تنبيه الخواطر و نزهة النواظر)، قم، مكتبة فقهیه، ۱۴۱۰ ق.
۹۰. یزدی، سید محمد كاظم، العروة الوثقی، محمد، قم، مركز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، بی تا.